

INNEHÅLL

4 Notisblocket

6 Det historiska spelet om skolans förmåner

Historiskt sett har särösnningar i skolan mött mycket motstånd, i synnerhet från föräldrar. I dag finns utbredd enighet kring det goda i att diagnostisera, utreda, klarlägga mänskliga olikheter – och att följa upp dessa konstruktioner med speciella undervisningsklasser och internatskolor. Vad beror denna omsvängning på, och vad kan den få för konsekvenser? Av Mats Björjesson.

16 Medikalisering av problem i skolan

Allt fler elever med svårigheter i skolan får en medicinsk diagnos. Ur ett socialt perspektiv kan sjukrollen innebära individuell befrielse. Den enskilde eleven avlastas från ansvar och frigörs från tidigare stigmatisering; han är inte "lat" eller "dum". Därtill kommer juridisk möjlighet att tilldelas exempelvis handikapphjälpmedel. Dessa aspekter kan ses som medikaliseringens framsida, medan ökad expertkontroll och minskad tolerans för personlighetsavvikelser hör till baksidan. Av Per Solvang.

30 Dyslexi – en diagnos i tiden?

Hur kan det komma sig att kursen om dyslexi som diagnos och vetenskapligt kunskapsområde har vuxit sig så stark under 1990-talet? Nedskärningar inom skolan, decentralisering, nya aktörer på skolans scen, och en ny möjlighet att definiera vad "svårigheter" i skolarbetet är – dessa är några av de samverkande faktorerna. Diagnosens nya status kan ses som del i och en effekt av en avancerad liberal styrningsmentalitet, menar Karin Zetterqvist Nelson.

44 Skolan där ingen ställs utanför

Den svenska skolan säger sig vara en skola för alla, men i praktiken fungerar den nog så segregerat. Som skolinspektör fick Peder Haug lära känna ett undantag – en skola i ett invandrarsområde i en storstad, där alla elever var inkluderade i gemenskapen. Någon "genomsnittselev" räknade man inte med i denna skola och inte heller några standardösningar på problemen.

57 Ny litteratur

63 Aktuella avhandlingar

Allt fler hoppar av gymnasieskolan

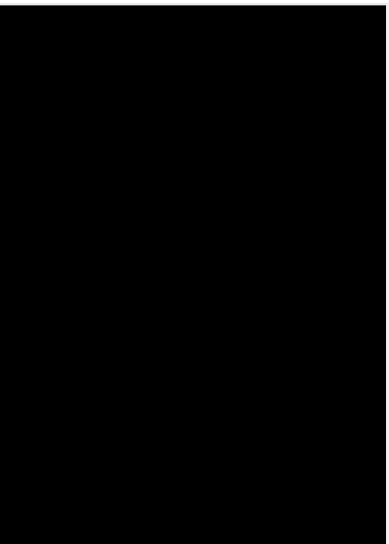
Andelen gymnasieelever som inte fullföljer en linje eller ett program inom fyra år fortsätter att öka. Av dem som började år 1 1994 har endast 74 procent slut- eller avgångsbetyg efter fyra år. Detta antas hänga samman med att fler elever skrivs in på individuella program likt som att alla program nu är treåriga. Skolverkets senaste uppföljning av betyg i grundskolan visar att långt ifrån alla, det vill säga nästan 20 000 elever inre när målen i grundskolans alla ämnen och då ger det individuella programmet en möjlighet att gå vidare.

(Skolverket, Barnomsorg och skola i siffror, del 1 1999.) En stor andel, 43 procent, av de elever som hoppar av gymnasieskolan är födda utomlands eller har föräldrar som är födda utomlands.

Ny studie om marginaliseringen i gymnasiet

Jan Olof Hellsten och Hector Perez Prieto har för Skolverkets räkning gjort en kunskapsöveriskt om ungdomars ofullständiga gymnasieutbildning, som de benämner marginalisering eller utslagning. (Hellsten och Prieto 1999, under tryckning.)

I de studier som de redovisar och som huvudsakligen är Skolverkets egna studier, framträder två perspektiv. I den ena modellen ses individuella eller sociala förhållanden som orsaker till elevens misslyckanden, förhållanden som skolan inte har kontroll över.

Den andra modellen utgår från att det till stor del är skolan som skapar marginaliseringen. Elevens framgång och misslyckande avgörs av skolans organisation och verksamhet och av agerandet hos skolans aktörer. Med denna modell framträder snarare en skola i undervisningsvägar än en elev i skolsvårigheter. Hellsten och Prieto pekar på tre spår om man vill försöka marginaliseringen mekanismer. Det första spåret handlar om skolvärde som uttrycker den skillnad i status som finns mellan olika program. Lärare och elever skattar exempelvis naturvetenskapligt program högre än estetiskt program som i sin tur

skattas högre än fordonsprogrammet. Skolans olika program kan alltså inrangeras i en tydlig hierarki. Hellsten och Prieto menar att detta inte bara påverkar uppfattningarna om programmen utan även de elever som går på dessa program och deras prestationer. Höga betyg sätts sällan på program med lågt skolvärde, inte ens i karaktärsämnen.

Nästa spår handlar om normalitet. Skolan ofta beskrivs som om det finns en normal skolverksamhet, anpassad för de normala eleverna. De elever som inte passar in i denna verksamhet definieras som avvikare. Även vissa program, i synnerhet det individuella programmet men även vissa yrkesprogram, marginaliseras. Det tredje spåret i försöken att förstå marginaliseringens effekter handlar om problematiken kring kärnämnen. Kärnämnen tenderar att anpassas efter elevernas yrkeserfarenheter och inriktning genom att kurserna förenklas och reduceras, däremot ges de inte utifrån en annan kärna av kunskap. Hellsten och Prieto menar att undervisningssituationen därigenom innebär en ytterligare marginalisering genom att läraren inte lyckas möta dessa elevers egentliga behov av anpassning till programinriktningen och elevernas förmåga att klara denna kurs har möjligen inte förbättrats genom den anpassning läraren gjort, medan läraren uppfattar sig undervisa i en beskuren kurs på låg nivå och bedömer eleverna därefter.

ter. Elever som redan från början är svaga löper därvid stor risk att misslyckas helt eller hoppa av. Författarna pekar också på behovet av mer kunskap om marginaliseringsprocessen. Denna process måste ses om ett komplicerat spel mellan den enskilde eleven och skolan som organisation och arbetsplats. Det räcker inte med att konstatera att det går sämre för barn vars föräldrar har låg utbildning. Marginaliseringen inträffar därför att något i skolans organisation och arbetsätt slår ut elever med denna bakgrund och det är där vår kunskap måste öka.

Lena Hammarberg

Citatet

Undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den skall med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper främja elevernas förväntade lärande och kunskapsutveckling....

Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan utbildningen aldrig göras lika för alla... (Ur Läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo-94)

Det historiska spelet om skolans förmåner

Historiskt sett har särlösningar i skolan mött mycket motstånd, i synnerhet från föräldrar. I dag finns utbredd enighet kring det goda i att diagnostisera, utreda, klargöra och lägga mänskliga olikheter – och att följa upp dessa konstruktioner med speciella undervisningsklasser och internatskolor. Vad beror denna omsvängning på, och vad kan den få för konsekvenser? Är diagnosen ett neutralt instrument för att få resurser till mer individualiserad undervisning – eller handlar det ytterst om kontroll och likriktning?

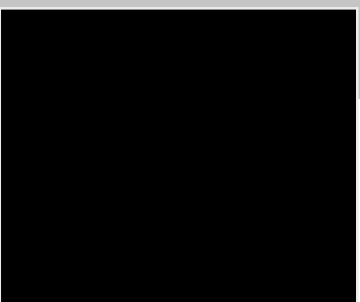
Av Mats Börjesson

artför säger man att det är för de svaga elevernas skull som vi bereder dem plats i särskolan, på dyslexienheten, i ”DAMP-klasser” eller andra särskilda arrangemang? Om vi härleder ordet ”skull”, kan vi se att det handlar om att vi inte

kan skylla eleven självt för dennes svaga skolprestationer och/eller oordnade uppträdande (Hellquist 1980). Eleven är utan förskyllan, hon får inte för sina svårigheter att anpassa sig till skolans, som det en gång hette, normalundervisning.

Av det skälet har man också historiskt organiserat läskliniker, ”obs-klasser”, skolhem, och andra speciella skolarrangemang.

Aktualiteten i detta är förmodligen uppenbar för alla som intresserar sig för dagens skola. Ofra och överallt i skoldiskussioner talas det om hur vi skall kunna hjälpa de elever som har det svårt i skolan. På skolans vardagliga plan testas och slussas elever; allt fler till särskolan, man skapar speciella grupper för lässva-

Mats Börjesson, fil. dr i sociologi, verksam vid Mälardalens högskola samt FOLU-enheten i Stockholms stad. Forskar för närvarande kring definitioner och hanteringar av problematiska skolbarn under tidsperioden 1930-tal till nutid, ett projekt finansierat av Riksbankens jubileumsfond och knutet till Hälsohögskolan i Jönköping.

E-post: mats.borjesson@socl.stockholm.se

ga, hela klasser av på olika sätt avvikande uppträttas, och till och med speciella internatskolor för ”DAMP-barn” etableras. Viljan är naturligtvis god och uppriktig, och det är för barnets bästa, för hennes egen skull. Men om man betänker att vi sedan en tid haft en officiell skolpolitisk linje som inneburit avveckling av speciella klass- och skolarrangemang, om integrering och försök till lansering av ”det relativa handikappbegreppet”, så framstår vår tid som brokig och motsägelsefull.

När företrädare för neuropsykiatrik har hävdar att vi nu uppträckt orsakerna till koncentrationsstörningar, uppmärksamhetsproblemen och andra aspekter av ”bokstavsdiagnoserna”, är det med övertygelsen om att vi härmed är på väg att lyckas rensa ut fördomar och moral kring de problematiska barnen. Detta anspråk har vi sett tidigare i historien. 1920-talets kritik av vanartsbegreppet är ett tydligt historiskt exempel på viljan att radera ut likhetsrecket mellan personbeskrivning och brott mot skolans normer. Den påföljande lanseringen av psykopatibegreppet som den moderna och icke-normativa förklaringsmodellen, är en historisk referenspunkt vi bör ha när vi värderar dagens anspråk på att slutgiltigt ha funnit förklaringen till problembarn i skolan (Palmblad 1994). Visserligen har psykopat-diagnosen fått en renässans i några medicinska sammanhang under den senaste tioårsperioden, men har egenligen inte återkommit till skolans värld. Vidare, bör understrykas, har psykopati som människobild och diagnos inte haft samma innebörd över tid (Börjesson 1994; Bergenheim 1997). Dessa

historiska vindlingar när det gäller diagnosernas växlingar, såväl som innehållsliga förskjutningar, gör hanteringen av skolbarns problem till ett delikat och svårberätrat forskningsfält.

Så: är det verkligen möjligt att skala

De särskilda – sjuka eller avvikande – kropparna och själarna står alltid i en relation till de friska eller vanliga

bort alla normativa element från skolans sätt att se på de udda eleverna? Naturligtvis inte. Det är, menar jag, en orimlig tanke att vi i dag skulle leva i en avmoraliserad tid, i meningen en tid utan föreställningar om normalitet och om avvikelser från denna. Varje epok och sammanhang utgår från gemensamma värden – och till och från ser vi kontroverser kring vad som skall betraktas som ”vetenskapligt bevisat”. Att tala om orsaker till svaga prestationer – långsamt, bräcklighet, inärvandhet – ligger nära denna vilja att också urskilja skuld. Det är nog, trots allt, en moralisk vana att söka förklaringar till det definierat avvikande, och som kulturell drivkraft kan vi se en sorts fixering vid att gradera elever artindela människor längs olika dimensioner och axlar (Beronius 1991). Till detta kommer så historiens många diskussioner kring vad som egentligen

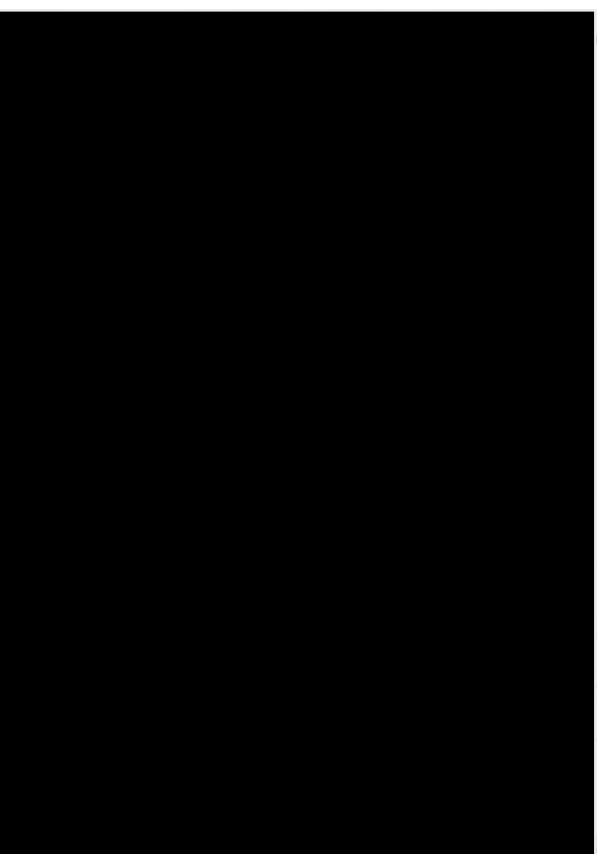
skall definieras som en välfärdsträtig förman.

Vetenskap som normering

Medicin, pedagogik och psykologi är vetenskaper, men det betyder inte att de är befriade från moral eller politiska implikationer. Vetenskap har fått status av att vara verksamheter som vi kan lita på bortom normativa överväganden och partsintressen. Men människoverenskaperna är en del av vår kultur, de skolar professionella grupper tänkande, samt fungerar som legitimitet för myndighetsutövande i samhällets vardag. Bland annat har de i uppgift att slå fast hur skolbarn bör hanteras. I denna uppgift ligger att fixera en mänsklig nollpunkt, det vill säga att slå fast normen mot vilken alla barn kan mätas.

Inom skolans värld har man länge använt orden ”normalklass” och ”normalplan”. Här har man undervisat de elever vars egenskaper uppfattas som vanliga (enligt en statistisk modell), friska (enligt en medicinsk modell) och önskvärda (enligt en samhällelig värdeskala). Centralt i det perspektiv jag skisserar här är ”normalitet”. Låt oss stanna upp i för detta ord för ett ögonblick.

Betydelseerna av ordet ”norm” kan grupperas i två huvudtyper. För det första syftar normen på det mot vilket alla kan jämföras; det genomsnittliga, referenspunkten – det vanliga. Normen är en standard, en schablon, en kliché. För det andra har norm moraliska innebörder. Den är en föreställning om hur det bör vara. Normen är ett rättsenöte mot vilket inte bara det avvikande, utan också det oönskade kan mätas. Att norma-

lisera – till exempel människor – betyder att enhetliggöra, standardisera, att uniformera – till det önskvärda. På detta sätt är upptäckandet av det avvikande också en moralisk verksamhet med grundläggande antaganden om vad man egentligen borde bli för sorts människor (Börjesson 1997a).

Men det är svårt att ens tänka sig att en hel befolkning – eller en ”normalklass” – skulle kunna vara sjuk eller avvikande. De särskilda kropparna och själarna står alltid i en relation till de friska eller vanliga. De abnorma, ett ord som användes för inne så länge sedan, har då två jämförelsepunkter, nämligen ”det man inte är” och ”det man borde vara”. Kring detta särskiljande är professionella människoarbeten starkt historiskt bun-

det. I ”normalklasserna” har man undervisat de elever vars egenskaper uppfattas som vanliga och önskvärda. För de andra skall har speciella skolorum skapats, en åtgärd som generell motivering för de svagas skull. Men tidigare i historien har det också funnits motiveringar som handlat om att särskiljandet måste genomföras för att ”den stora klassen” skall få arbetstro.

Fallbeskrivningar och klientel

I vår tid talas det mycket om att individualisera studieplaner och skolsituationer efter den enskilda elevens behov och (o)förnåga. Detta är dagens lösen. Men att det handlar om en individualisering är nog inte riktigt sant. Att få sina omsändigheter jämförda med de tillgäng-

liga diagnoserna innebär ju snarare att klientisera, att likna, att gruppera i jämförelse med föreställningen om det normala. Diagnosen är ett klientiserande av individalliter, en gruppindelning av det enskilda fallet. Med diagnosen placeras individen tillsammans med de liknande, samtidigt som hon särskiljs från de definierat vanliga eller normala. Att beskriva ett "fall" innebär alltså inte att det unika fokuseras och lyfts fram (Börjesson 1997b). Fallet innebär i stället ett sökande med en nomoretisk kunskapsvision, det vill säga en kunskap med anspråk på lagbundenhet. Ett fall ses som ett exempel på någonstans utöver sig själv, en visserligen avgränsad och icke önskvärd, men ändå: en vanlighet. Det som till exempel är vanligt bland personer med diagnosen DAMP är inte (lika) vanligt bland dem som står utanför denna klienttillhörighet. Så ser grundtanken ut.

Vilka ska få hjälp?

Hur vet vi då vilka vi skall hjälpa? Vilka individer och grupper skall få en extra förman? För att hantera denna fråga behöver vi ha olika sorters sociala kategoriseringar där vi uppmärksammar olikheter i förhållande till en norm. Dessa klientindelningar, diagnoser, gruppningar behövs också vara tydliga för att inte välfärdsstatens funktionärer skall behöva resonera i termer av gränser mellan att vara och att inte vara berättigad till de förmaner som delas ut (Solvang 1998). När det gäller DAMP och inbilligande diagnoser används i diagnosriterandet bland annat poängsättningar, där man sätter gränsen för hur många testpoäng som skall utgöra gränsvärdet för DAMP?

Dessa gränser är naturligtvis godtyckliga i meningen att man efter en samhällelig värdeskala helt enkelt bestämmer sig för hur ofta som är "ofta", till exempel hur frekvent den aktuella eleven stör undervisningen eller har problem med att leka med sina kamrater (se t.ex. Kopp m.fl. 1996).

Bilder av det avvikande i diagnosens form är vidare en sorts tvingande kunskap, vilket betyder att den diagnostiserade själv eller föräldrarna inte har några möjligheter att ge alternativa förklaringar till problemen. (Uttrycket "tvingande kunskap" är hämtat från Eva Palmblad & Bengt Erik Eriksson, 1995.) Barnet med DAMP-diagnos, till exempel, har ingen möjlighet att välja mellan att ta eller förkasta den bild som den diagnostiserande personalen ger. Det är alltså inte fråga om ett bud eller ett förslag för de berörda att ta ställning till, utan diagnosen gör anspråk på att kunna slå fast den egentliga, ofrånkomliga orsaken. Vetenskapliga indelningar av människor har denna mycket mäktiga roll i vårt samhälle.

I allas intresse?

I många viktiga skolfrågor kan man se hur argumenten kring särskiljande och integrering är sig mycket lika över en lång historisk period. Inte minst har skolans aktörer under hela vårt sekel definierat särskilda arrangemang som en förman, oavsett om det handlar om särskilda studieggrupper eller anställningsstelser. Samtidigt har det länge varit svårt för skolan att övertyga föräldrar – och eleverna själva – om det förmålliga i särskiljande (Börjesson 1997a). Att vara berättigad

till en förman, som till exempel en särskild undervisningsgrupp, har historiskt varit en åtgärd som fått ett mycket svagt gensvar bland föräldrar. Här har skolans förhållningssätt ståt emot upplevelsen att speciella undervisningsformer snarast är ett korrektiv för att få bukt

Den rådande ordningen formuleras inte som ett korrektiv utan som ett helt batteri av förmaner

med elever som stör och/eller sinkar skolans ideala arbetsformer och -takt.

Ända sedan det sena 1800-talets diskussioner kring enhetsskolan, har det funnits farhågor för skolans effektivitet om elevmaterialer blir alltför heterogent. Och så rycks det låra bland många lärare även i dag. Här finns det anledning att åtminstone nämna de senaste årens ökning av antalet barn i skolklasserna. Det torde vara en rimlig tanke att detta fått konsekvenser för skolans vardagliga ordning. Med större grupper följer en ökad svårighet att upprätthålla skolarbets idealiska takt och kvalitet. Samtidigt kan man tänka sig att det i vår tid av ekonomiska besparingar på skolans vardagsnivå finns ett intresse av att få elever klassificerade som särskilt behövande. Detta innebär ju att personalätheten kan hållas på en högre nivå än annars. Vil-

jan bland specialpedagoger och andra att urskilja de behövande eleverna sammanfaller med den enskilda skolans och föräldrars intresse av att få ned klassernas storlek. Frågan om ett samband mellan dessa förändringar och diagnostiseringskraven kan till viss del besvaras med empiriska studier, men svaret beror också av vilket perspektiv man anlägger på skolans värld. Skolpersonalen, i vid mening, har en myndighetsutövande uppgift. Denna roll gör att funktionärerna har i uppgift att särskilja de (moraliskt) behövande från icke-behovande. Det är en sorts grindvaktfunktion för att allokerat rätt person till rätt plats – med rätt diagnos eller klienttillhörighet (Nordberg 1988). Denna roll är alltså tveksam: å ena sidan bör endast vissa tillerkännas ett handikapp för att inte de oföretidiga utgifterna ska öka, å andra sidan har professionella och skollädingar – inte minst i dessa tider av decentraliserad skolorganisation – ett intresse av att fler inordnas under det behövandes kategorier, antingen för att få mera resurser till klassen/skolan eller för att kunna särskilja de svararbetade eleverna till skolans speciella filialer. Med andra ord: Det finns såväl professionella som ekonomiska drivkrafter till att särskilja elever, samtidigt som myndighetsrollen av att vara en grindvakt innebär att bara de berättigade (och inte alla) bör tas ut till de speciella arrangemangen.

Man kan i den officiella skolpolitiken, såväl som i skolans vardag, i dag urskilja en "ekologisk vision", där det menas att det är i allas intresse att särskilja och arrangera speciell undervisning. (Uttrycket "en ekologisk vision" är lånat från

Kenneth Hulqvist & Kenneth Petersson, manns under utgivning.) Allt tal om ”tidig uppträckt” av de behövande ligger i linje med detta. Tidlig uppträckt och sår lösningar innebär ett individualiserande av studier och social miljö; var och en blir genomlyst och placeras på sin egen nivå där hon inte behöver känna sig sän-

En hälsöboksaspekt på den språkliga ordningen. Ur Haage Brownellus ”ABC och hälsöbök” (1940).

re än klasskamraterna. Här ligger en konsensusidé om att alla vinner. Den rådande ordningen formuleras, som vanligt inte som ett korrektiv, utan som ett helt bariert av förmåner. Så när särskilda arrangemang för de definerat svaga eleverna ställs upp är det alltid för de svagast eget bästa, ett överhistoriskt argument som dessutom är oantastligt för kritik. För den enskilda handlingen är det om att ta den moraliska ansvaret för sin egen utveckling – efter att ens rätta plats i, till exempel, skolan har identifierats.

När det gäller just legitimiteten för särlösningar inom skolan trycks en vik-

tig förändring skett under den senaste tiden. Inte minst föräldraföreningars syn på vad som bör göras för barn med DAMP och kringliggande diagnoser trycks ha vänt i förhållande till en lång historisk tradition. Dessa driver snarast frågan om diagnostisering och särlösningar. Härigenom finns i dag flera aktörer som drar åt det särskiljande och diagnostiserande hållet.

Man kan ställa sig frågan om det är de medicinska diagnoserna som gör att ingen ens trycks associera dagens särskilda undervisningsgrupperna till forna tidens obs-kliniker, uppföringsanstalter eller andra av historien utdömda särskilda skolrum. Stödundervisningens historiska föregångare har alltså bland föräldrar mött ett stort motstånd. Det finns många material som tyder på att skolans myndighet länge haft svårt att övertyga föräldrar om det förmånliga i speciella skolformer. Snarare har dessa betraktats som moraliska korrektiv dit de störande kan flyttas. Vår tids föräldraföreningar för till exempel DAMP-barn, som lagt sin försträelse nära det medicinska perspektivet, innebär en intressant problematisering av denna aspekt av den svenska skolhistorien (Börjesson 1997a).

Några tolkningsförslag

Hur skall vi då förklara att det i dag finns ett så utbrett konsensus kring det goda i att diagnostisera, utreda, klargöra mänskliga olikheter – och att följa upp dessa konstruktioner med speciella undervisningsklasser och internatskolor för åt ständan ställda klienter? Hur kan det till exempel komma sig att så få diskuterar likheter mellan vår egen tid och de gam-

la obs-klinikerna eller, rent av, hela den svenska anstaltspeoken? Jag kan tänka mig tre övergripande förklaringar till denna historiska förändring:

En tänkbar generell förklaring till detta skulle kunna vara att välfärdsstraten blivit ”godare”, det vill säga att hantveringarna av de avvikande helt enkelt inte längre är lika starkt förbundna med omyn-

För att nya identiteter skall etableras och internaliseras av barn och föräldrar, sprids i dag mycket kunskaper om avvikelsetyper

digförklarande, fysiska övergrepp, inläsning, stigmatisering, och så vidare. Aktiviteterna till diagnostik och särlösningar skulle alltså ha genomgått en förändring där för att individernas självbestämmande och medborgerliga status inte försummas lika mycket som tidigare i historien.

En annan förklaring kan vara att i takt med välfärdsstratens krympande har medborgarna inte mycket annat att välja på än att låta sig klientiseras för att få olika typer av hjälp och stöd. Handikappstatus blir ett sätt för nydefinerade grupper att få någonting man behöver i en tid då välfärdsstraten skärs ned. Man be-

höver helt enkelt förhålla sig till det system som reglerar fördelningen av särskilda resurser, och här kommer diagnoserna och klientindelningarna in i bilden. Med en medvetenhet om vilka problemtillstånd som berättigar till stöd, har medborgaren större möjligheter att orientera sig i förmånsfloran, och därmed större möjligheter att få mera resurser till sitt barns vardagsmiljöer.

En tredje och mera konfliktinriktad förklaring är att den professionella medelklassens bilder av den sunda och fullgoda kroppen och själen – efter en lång historisk kamp – till slut fått genomslag i en stor del av befolkningen. Medborgare söker sig självmant till professionella myndighetspersoner för att de problembefinitioner som i dag lanseras har övertygat föräldrar om att man verkligen uppträckt nya grupper av handikappade, funktionshindrade, avvikande, som tidigare legat i mörkretalens stora dunkel, samt blivit överens om att särlösningar gagnar de svaga barnen. Inom denna res kan läggas aspekten att framför allt medicinen länge varit framgångsrik med att omformulera sociala och moraliska frågor till ”objektiva” biologiska problem. Tankefiguren DAMP, inte minst, har varit ett framgångsrikt sätt för de professionella att slippa det föräldramotstånd, som vi har sett under en lång historisk tid, mot att etikettera och flytta enskilda elever till speciella disciplinära rum.

På den diagnostiserande vardagsnivån i vår tid handlar det om att övertyga föräldrar om barnens olikhet och att presentera särskilda skolarrangemang som en förmånernas förmån; det vill säga inte

bara skola, utan dessutom speciell skola utformad just för barnets bästa. Men identitetsomstötning sker inte av sig självt. Den presumtive avvikaren behöver acceptera sin nya identitet, vilket ställer krav på den professionelle att på olika sätt övertryga om det verkliga i diagnoserna. För att nya identiteter skall etableras och internaliseras av barn och föräldrar, sprids i dag mycket kunskaper om avvikelsetyper. Vi ser fortbildningskurser för personal, föräldrautbildningsinsatser, mängder av inventeringar av särskilda barn, debattartiklar och så vidare. De neuropsykiatriska ("bokstavs-") diagnoserna har lanserats starkt i många olika sammanhang som den slungiltiga förklaringen till skolbarns problem.

I skrivande stund bestämmer jag mig därför för följande historiska grundtolkning av fenomenet DAMP och inläggande diagnoser. Den nya diagnosgruppen är länkad till de under 1900-talet tillagade strävandena att disciplinera och normalisera olika typer av avvikelser. Diagnosgruppen är förbunden med historiskt accelererande differentierings- och individualiseringsambitioner inom skolan. Dessa strävanden och ambitioner är i sin tur starkt knutna till olika professionella intressen, inte minst medicinska sådana, av att bredda och fördjupa sina applikationsområden i samhället. De insatser som är knutna till diagnosgruppen rymmer normativa budskap, bland annat syftande till att ge individen en "riktig" uppfattning om sina möjligheter till utveckling av personliga anlag och fallenheter. Dessa normativa budskap ger det kanske allra mest effektiva och permanenta skyddet gentemot

dissidentia hållningar och social oordning. I den stund som individen gjort självbild till sin egen, har identitetspolitiken lyckats (Börjesson 1997a).

Samtidigt kan jag inte se föräldrar som viljelösa offer i spelet om skolans förmåner, utan snarare som aktörer som spelar med förmånspaketet som insats. Det är inte fråga om en enkelriktad styrning, även om jag menar att professionalteter och välfärdsstatens byråkratiska behovsbedömningsarbete är krafter som driver utvecklingen starkt, och sätter ramarna för medborgarnas handlande. I en tid av välfärdsnedskärningar behöver medborgaren därför orientera sig bland förmånerna – och förstås bestämma sig för vad som verkligen är sådant. Endast föräldern som (enligt ett diagnostiskt facit) presenterar "rätt" sorts problemtillstånd hos sitt barn har chansen att få extra resurser. Hon får en rättighet, och hamnar så i skuld till samhället, ett samhälle som gjort vetenskap av normer och värden. Välfärdsstaten ger en förklaring, en orsak – och därmed en biljett till förmånernas entré. Det är på detta sätt fråga om en legitimitetsproblematik i förhållandet mellan medborgaren och välfärdsstaten och dess funktionärer.

Oavsett hur man ser på konsekvenserna för skolans vardag med större elevgrupper, och oavsett om det finns ett orsakssamband här, så sammanfaller i dag skolklassernas växande med mycket tal om att diagnostisera det avvikande. Men till denna nutidsproblematik vill jag understryka bilden som talar om en mycket lång epok med problematisering av det avvikande, av de som uppfattas som störande av ordningen och hämmande

för arbetsstrakten. Här handlar det inte specifikt om de senaste årens utveckling utan om en lång historisk strävan mot en uniformering av befolkningen, i skolan och i stort. Frågan är om detta kom-

REFERENSER

- Bergerheim, Åsa: "Skå-Gustav och barnpsykiatrin", i: Bengt Erik Eriksson & Roger Qvarsehl (red.) *Hur skall själen läkas? Förändringar inom den psykiatriska vården* (Stockholm 1997)
- Berolius, Mats (1991): *Genealogi och sociologi: Nietzsche, Foucault och den sociala analysen* (Stockholm/Stehag)
- Börjesson, Mats (1994): *Samningen om brottslingen: Rättspsykiatrin som kartläggning av livsöden* (Stockholm)
- Börjesson, Mats (1997a): *Om skolbarns olikheter: Diskurser kring "särskilda behov" i skolan – med historiska jämförelsepunkter*. Skolverket (Stockholm)
- Börjesson, Mats (1997b): "Klienter och klienter: Om sociala kartläggningar", i: *Kulturella perspektiv*, nr 3, 1997, s 30-39
- Hellquist, Elof (1980): *Svensk etnologisk ordbok* (Lund)
- Hultqvist, Kenneth & Kenneth Petersson (under utgivning): "Iscensättningen av samhället som skola: Konstruktionen av nya nordiska mänskotypen i det sena 1900-talet" i: *Pedagogik – en grundbog til et fag*. (Hans Ritzels förlag)
- Kopp, Svenny m.fl. (1996): "Vårdprogram för DAMP/ADHD". Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken Östra sjukhuset / Sahlgrenska universitetssjukhuset, Göteborg 1996.
- Nordberg, Bengt (1988): "Samtal i institutionella miljöer", i: Per Linell m fl *Svenskans beskrivning* 16, vol. 1, 1988.
- Palmblad, Eva (1994): "Om betydelsen av 'det psykiska' i svensk skolhälso- och vård 1880-1950", i: Tommy Svensson (red.) *Samhälle, psykiatrisk vård och psykisk hälsa* (Linköping)
- Palmblad, Eva & Bengt Erik Eriksson (1995): *Kropp och politik: Hälsoupplysning som samhällsspegel i Sverige från 30- till 90-tal* (Stockholm)
- Solvang, Per (1988): "Velfärdsstatens problemlogik i lys av en debatt om dysteksi", i: *Sociologisk forskning*, nr 2, 1998.

Medikalisering av problem i skolan

I dag får allt fler elever med svårigheter i skolan en medicinsk diagnos. De förklaras som handikappade, som sjuka. Ur ett socialt perspektiv kan sjukrollen innebära individuell befrielse. Den enskilde eleven avlastas från ansvar och frigörs från tidigare stigmatisering; han är inte "lat" eller "dum". Därtill kommer juridisk möjlighet att tilldelas exempelvis handikapphjälpmedel. Dessa aspekter kan ses som medikaliserings framsida, medan ökad expertkontroll och minskad tolerans för personlighetsavvikelser hör till baksidan.

Av Per Solvang

allt större utsträckning diagnostiseras barns problematiska beteende i skolan i medicinska termer. Från att ha betraktats som lata eller dumma blir barnen dyslektiker, från att ha varit busar anses de nu ha MBD och från att ha varit introversa särtingar blir de bärare av Aspergers syndrom. Denna utveckling brukar man betrakta utifrån forskningens

utveckling, där man ständigt uppträcker nya samband mellan kropp och psyke. Dessa vetenskapliga framsteg har äger rum i ett nära samspel med ett omfärdande samhälleligt stöd från både föräldraröeningar, skolmyndigheter och verksamhetsma lärare.

Samtidigt kan vi se att det finns en stark kritik av denna utveckling. Vissa

personer betraktar det hela som en sortering av barnen till underordnade sociala positioner, och andra sträcker sig så långt att de visar på att de biologiska förklaringarna av sociala problem i mångt och mycket påminner om mellankrigstidens rashygieniska uppfattningar.

Per Solvang är dr. polit., forskare och försteamanuens vid Sosiologisk institutt i Bergen, Norge. Forskningsintressen: avvikelser, normalisering, funktionshinder, kultur, kvalitativa metoder och vetenskapsteori.

Senaste publikationer: Medförfattare till boken *Prosess og metode. Sosiologisk forskning som ferdighet* (Oslo: Universitetsforlaget, 1998). Har 1998 även publicerat artikeln "Velferdsstatens problemlogikk i lys av en debatt om dysleksi" i *Sociologisk forskning*, nr. 2. E-post: per.solvang@sefos.uib.no

En gemensam nämnare i kritiken är att man utgår ifrån en missriktad människosyn när man tolkar socialt beteende i ljuset av biologiska processer; alternativen är en mer helhetsinriktad människosyn. På så vis är den biologiska förklaringsmodellen föremål för såväl starkt stöd som starkt motstånd. Men vilka sociala processer är det egentligen som ligger till grund för att en sociala företeelse kan vara så populär, samtidigt som den från annat håll möter skarp kritik?

Stadieteorin

Medikaliserings är ett lämpligt processinriktat begrepp som kan användas för att diskutera det ökande bruket av organiska förklaringar när det gäller problembeteende. Medikalisering innebär just att sociala problem blir föremål för idéer om biologiska samband. Man har lanserat två viktiga modeller för att kunna förstå medikaliserings som social process – en teori om medikaliserings sociala betydelse (med en framsida och en baksida) och en stadieteori om vad det är som leder fram till medikaliserings av ett socialt problem (Spector & Kirsuse, 1977; Conrad & Schneider 1992). Jag ska lägga tonvikten på medikaliserings sociala betydelse, men eftersom de två modellerna har en nära koppling till varandra behövs det några inledande betraktelser om stadieteorin.

I stadieteorin är utgångspunkten att det först föreligger ett problembeteende, och därefter lanseras en teori om sambandet mellan detta beteende och medicinska och biologiska faktorer. Det grundläggande i stadieteorin är emellertid att

ett problem och en teori som förklarar problemet medicinskt inte är tillräckligt för att en medikaliseringsprocess ska inledas. Det krävs ett entreprenörskap, ett alliansbygge och ett offentligt erkännande för att det ska kunna äga rum en medikalisering av ett socialt problem. Något som är speciellt viktigt i detta sken är de insatser som görs av forskare och experter på centrala administrativa poster (de kan till exempel vara chefer för behandlings- och utbildningsinstitutioner). Staditeorin har också ett cykliskt inslag, det vill säga den pekar på möjligheten till "avmedikalisering" som en effekt av kritik som riktas mot medikaliseringen. Avmedikaliseringen kan också följa samma steg som medikaliseringen: problemdefinition, teoriserings och institutionell erkännande.

Exemplet läs- och skrivsvårigheter

Ett exempel på en sådan cyklisk process som rymmer medikalisering, avmedikalisering och till sist en "remedikalisering" kan vi finna på det område som specifika läs- och skrivsvårigheter utgör i Sverige. Parallellt med den internationella utvecklingen uppstod det på 1950- och 1960-talen en allt större medvetenhet om att läs- och skrivsvårigheter var ett organiskt betingat problem. "Ordblindhet" blev det ledande begreppet, och skolan skapade institutioner som skulle arbeta med problemet, bland annat specialundervisning i form av läskliniker. Detta var den inledande medikaliseringen av problemet läs- och skrivsvårigheter. På 1970-talet inleddes ett skedande som gick ut på avmedikalisering och den

etablerade medikaliseringen problematiserades. Den form av specialpedagogik som utvecklades utifrån medikaliseringen gav inte upphov till några mätbara effekter, och diagnostiseringen fungerade stämplande. I Sverige fick det antidagnostiska perspektivet genomslag vid utformningen av de pedagogiska institutionerna. Specialpedagogiken utvecklades delvis som ett eget område och blev dessutom i grunden förändrad genom att den skulle vara en del av alla pedagogers baskunskap.

Denna avmedikalisering blev i sin tur mot slutet av 1980-talet ifrågasatt genom en dyslexirörelse som numera vuxit sig stark och som arbetar aktivt för att en remedikalisering av läs- och skrivsvårigheterna. Man argumenterar för att läs- och skrivsvårigheterna i hög grad är kopplade till neurologiska faktorer och att det är mycket viktigt att en noggrann diagnostisering genomförs med åtföljande specialpedagogiska insatser. Rörelsen har rönt en viss framgång i sin strävan att "re-institutionalisera" detta synsätt, bland annat genom läspedagogiska centra. Utvecklingen av exemplarläs- och skrivsvårigheter har beskrivits och analyserats av flera personer (Bladini, 1990, 1994; Börjesson, 1997; Solvang, 1998 a, 1998 b; Zetterquist, 1999, detta nummer av *Locus*), i viss mån gäller detta även utifrån staditeorin. Jag ska i denna artikel rikta uppmärksamheten mot några generella aspekter av den sociala betydelse som medikaliseringen är sammankopplad med.

De allmänna dragen är av två slag – medikaliseringen har en framsida och en baksida. Baksidan representerar ock-

så några av de viktigaste drivkrafterna för att avmedikalisera sociala problem i skolan. I förhållande till staditeorin utgör detta en fördjupning av de sociala skedanden som gör sig gällande i de mönster som medikaliseringen skapar, något som framför allt på dyslexiområdet i Sverige har fått formen av en cyklisk pro-

En av de viktigaste sociala rättigheterna i sjukrollen är att man slipper hållas personligt ansvarig för sin belägenhet

cess. För en diskussion av medikaliseringens framsida använder jag mig av dyslexi som exempel. Vid genomgången av baksidan passar MBD (DAMP och AD/HD är andra termer) bra för att belysa de allmänna dragen i denna aspekt av medikaliseringen.

Inledningsvis är det också viktigt att klargöra att den teoretiska utgångspunkten för denna diskussion är ett konstruktivistiskt perspektiv som är inriktat på medikaliseringens sociala element. Det är således inte tal om någon bedömning eller kritik av de biologiska teserna, utan det handlar om ett påpekande och en diskussion av de sociala betingelser och konsekvenser som rör medikaliseringsprocesserna.

Conrad & Schneider (1992) formulerar sin teori om medikalisering genom

att peka på dess "ljusa" och "mörka" sidor. Detta ger en viss normativ slagsida åt teorin som jag helst vill ha en något mer nyanserad inställning till; därför använder jag hellre termerna framsida och baksida. Med detta uttrycksätt vill jag betona att framsidan står för sociologiska inslag som är aktuella för dem som kämpar för en medikalisering. Baksidan representerar bakomliggande effekter, där det sociologiska perspektivet lyfter fram en bristande tolerans för det annorlunda. Detta är något som aktörerna i medikaliseringen förhåller sig mera kritiska till, men som används i argumentationen för avmedikalisering.

Medikaliseringens framsida och exemplet dyslexi

Medikaliseringens framsida har en nära koppling till distinktionen sjuk-frisk och den sjukroll som medföljer denna åtskillnad. Parsons (1951) skiljer mellan en organisk och en social aspekt av sjukrollen. Det är den sociala aspekten som jag vill diskutera. I sociologisk bemärkelse utgör sjukdom en störning av möjligheten att leva upp till sociala förväntningar på prestationsnivå i familj, arbete och utbildning. Sjukrollen rymmer både rättigheter och skyldigheter. De två viktigaste skyldigheterna i sjukrollen är dels att man själv bidrar till att så snabbt som möjligt bli frisk igen, dels att man undviker kastar sig läkarens professionella auktoritet. De två viktigaste rättigheterna i sjukrollen är befrielsen från kravet att uppfylla sina övriga samhällsrelaterade plikter och att man inte kan hållas personligt ansvarig för sin belägenhet. Man är inte längre bunden av sitt ansvar för att

prestera i enlighet med de normala förväntningarna på olika sociala arenor (till exempel i skolan och på arbetet). Den situation som man hamnar i blir i och med sjukrollen inte kopplad till ens egna viljestyrda handlingar utan något som man till största delen drabbas av genom naturens oberäkneliga tillfälligheter. Sjukrollens befrielse från plikter och ansvar utgör viktiga sociala drivkrafter i det fall då ett problemområde medikaliseras.

För att undersöka de goda sidorna hos den medicinska ”regimen” är problem med att läsa och skriva ett bra exempel. Man arbetar på två olika sätt med den typen av problem. Det ena handlar om en normaliserande och anti-diagnostisk pedagogik som vägrar att kategorisera eleverna som avvikande. Alla elever befinner sig på ett visst stadium i sin läroprocess, och olika steg i detta skeende är den enda kategorisering som görs. Detta normaliserande synsätt har varit starkt i Sverige, men på 1990-talet har det som jag redan nämnt uppstått konflikter i förhållande till en opposition som grundar sig på en dyslexidiagnostiserande tradition (Bladini, 1994; Solvang, 1998 a). Denna tradition innebär att man uppfattar de läs- och skrivsvårigheter som har samband med läsning som en avkodningsprocess som har blivit störd på grund av neurologiska faktorer.

Dyslexitraditionen har sina rötter i observationer tidigt under 1900-talet av att elever som var duktiga men som hade svårigheter med att läsa och skriva, också uppvisade problem som liknade dem som åsiktspatienter hade (det vill säga personer som drabbats av någon form av hjärnskada). Sedan dess har man arbe-

tat intensivt för att klargöra sambanden mellan medfödda särdrag i hjärnan och färdigheter i att hantera skriftspråket. Att denna medicinskt grundade förklaring (och den pedagogik som följde i dess spår) har vunnit framsteg visar på flera av de för berörda parter gymnasamma sociala konsekvenserna av medikaliserings av ett problem. Jag ska koncentrera mig på tre av dessa sociala krafter som har positiva förtecken – humanisering, moralisk ansvarsbefrielse och fördelning av rättigheter.

Humanisering och moralisk ansvarsbefrielse

Den medicinska diagnosen och den tillhörande sjukrollen utgör ett mer humant sätt att uppfatta sociala avvikelser på än många av alternativen. Läs- och skrivsvårigheter har beskrivits med hjälp av de vardagliga kategorierna ”dum” och ”utvecklingsstörd” (vilka även lärare i viss utsträckning använt sig av). Dessa kategoriseringar är en följd av att man ställer normala krav på eleven, och när han eller hon inte klarar av att uppfylla dessa krav kommer begreppen till användning för att göra elevens beteende meningsfullt. Beskrivningen är emellertid starkt stigmatiserande och upplevs av eleverna som socialt invaliderande (Solvang, 1994). Genom medikaliserings ersätts de stämpelade kategorierna av ett påpekande om att problemen primärt inte beror på nivå när det gäller förmåga utan på en speciell svårighet som rör avkodning av fonemen i skriftspråket. Uppmärksamheten på detta specifika drag i svårigheten befriar eleverna från misstanken att problemen med läsning och

Medikaliseringsens två sidor

Framsida/sjukroll

- humanisering som undanröjer social stigmatisering (“Kalle slipper bli kallad dum”)
- moralisk ansvarsbefrielse (“Kalles problem är inte hans eget eller familjens fel”)
- möjlighet till ökade rättigheter (“Effertersom Kalle är sjuk får han får rätt till specialundervisning, hjälpmedel etcetera”)

Baksida/avvikarroll

- social kontroll med medicinska argument och medel möjliggörs (“Kalle är besvärlig men han kan behandlas – eller omplaceras”)
- expertberoende (“Läkarna vet förstås bättre än familjen när det gäller Kalle”)
- sociala förklaringar skyms av det medicinska tolkningstörretädet

Framsidan eller den ”mjuka” sidan betonas i titler när det sker en medikaliserings av ett problem, medan baksidan eller den ”mjuka” sidan är en drivkraft för att avmedikaliseras. När det gäller läs- och skrivsvårigheter/dyslexi dominerar i dag framsidan i argumentationen för en medicinsk förståelse.

skrivning beror på bristande förmåga eller latnja, och tilldelar dem en sjukroll som rymmer en organisk förklaring på problemen. Medikaliserings upplevs på så vis som ett betydligt mer hänsynsfullt sätt att förklara det hela.

Sjukrollen har också en moraliskt friggörande effekt genom att den befriar eleverna från ett alltför tungt ansvar. Det är för det första inte eleverna som arbetar för litet eller är för lata. En elev som jag intervjuat i en studie om vuxna med läs- och skrivsvårigheter (Solvang, 1994) kommenterade sin dyslexidiagnos med att ”det kändes bra att få veta vad det var, att det inte var något fel på mig”. Detta visar på det faktum att de som drabbas

av problemet kan uppleva diagnosen som en befrielse från ansvaret att det är deras egen bristande vilja och moraliska konstruktion som orsakar problemen.

Även anhöriga slipper moraliskt ansvar

För det andra är sjukrollen moraliskt befriande även för de anhöriga – det är inte föräldrarna som missköter barnets läxor och läxläsning. När det dessutom är på det viset att exempelvis dyslexi i stor utsträckning definieras som ett medfött problem, fritas också föräldrarna från en outträdad misstanke om att problemet kan ha något med uppväxtniljön att göra. Det är barnets biologiska konstruktion,

formad av naturens tillfälligheter, som är orsak till problemet. Många föräldrar känner till att den organiska konstitution som ligger till grund för dyslexi kan vara av ärftlig slag, men det verkar inte

Välståndets juridiskt grundade fördelningssystem gynnar sjukdomsliknande problemdimensioner

ge upphov till några skuld känslor hos föräldrarna för att ha satt defekta barn till världen.

Fördelning av rättigheter

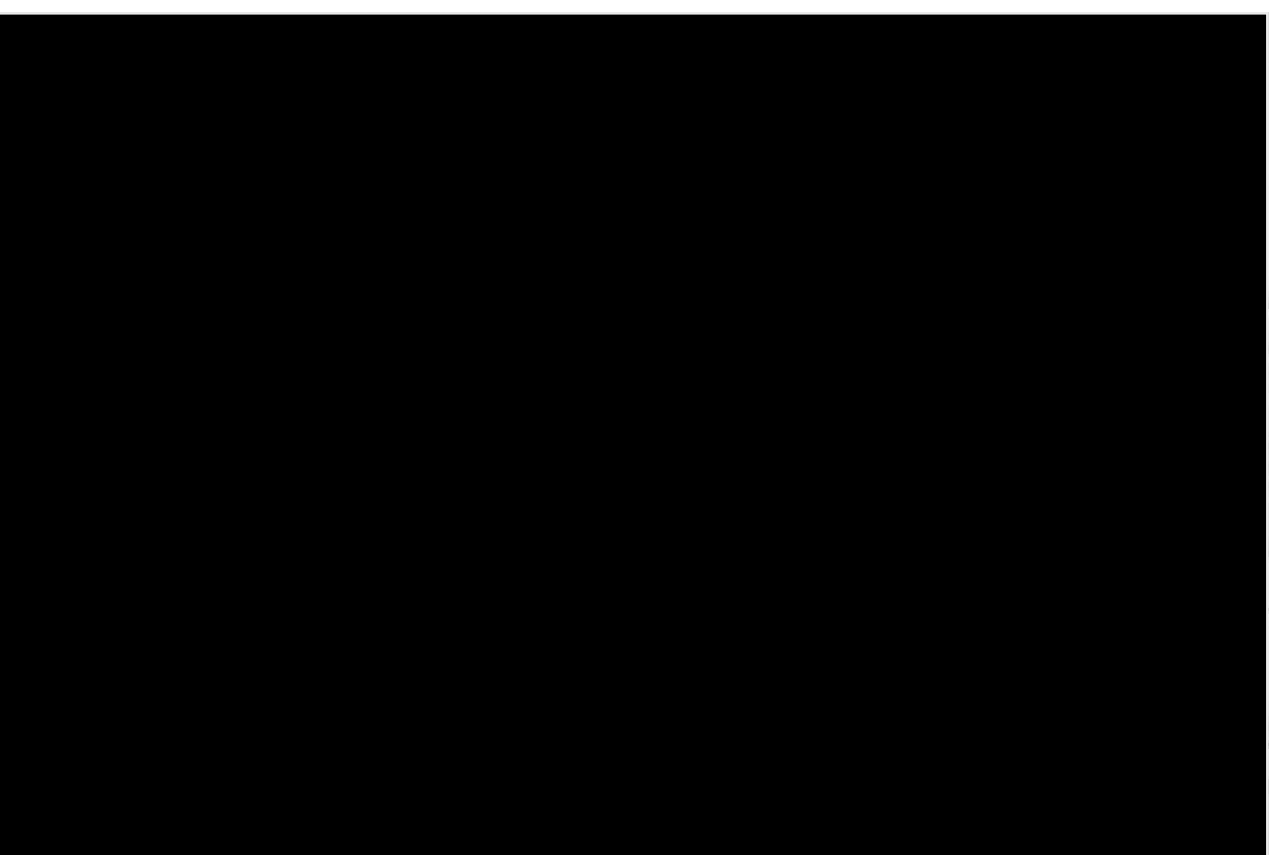
Utfån de drabbades synvinkel har en sjukdomsliknande problemdimension en viktig funktion att fylla i förhållande till fördelningen av hjälpinsatser. Att barnet har en medfödd sjukdom kan innebära tydligare rättigheter, när det gäller specialundervisning och uppföljning (i Norge också vissa rättigheter beträffande inköp av olika hjälpmedel, till exempel hemdator). Välståndsraten utgör ett fördelningssystem som arbetar utfån en klinisk kategorisering, vilket medför att en diagnos av medicinsk karaktär eftertraktas av dem som upplever ett visst problem (Stone, 1984). Utfån socialförsäkringssystemet ser man helst att problemen är lokaliserat till individens kropp och definierat i entydiga medicinska ter-

mer. I Norge är detta sociala samband uppenbart. Tilldelningen av specialpedagogisk hjälp är kopplad till paragrafer i skollagen, där det slås fast att individen efter en expertbedömning har rätt till specialundervisning. Detta medför att man företrar medikaliserande diagnoser (Apold & Solvang, 1999). Vuxna personer med läs- och skrivsvårigheter driver ibland rättsliga processer mot sin kommun för att de fått bristfällig diagnos och hjälp. I Sverige är den juridiska fördelningsspektren inte lika tydlig, men vi kan se att det finns liknande processer där välståndsraterns juridiskt grundade fördelningssystem gynnar sjukdomsliknande problemdimensioner (Solvang, 1998 a).

Medikaliseringsens baksida och exemplet MBD

De tre aspekter som gäller medikaliseringen hör som jag redan nämnt i hög grad till en dimension som rör friskt och sjukt. Vi kan påstå att de mer problematiska sidorna av detta handlar om en dimension normal-avvikande. När vi diskuterar medikaliserings framsida står patienten i fokus. För en behandling av de mörka sidorna (baksidan) är det samhället som står i centrum, och vi går från en sjukroll till en avvikarroll. Det primära är inte bot och tillfrisknande utan ett socialt projekt. Ledordet är samhällens disciplinering av vissa typer av beteende som definieras som avvikande.

Denna disciplinering ska jag fördjupa mig i med hjälp av ett annat exempel som i många avseenden liknar dyslexi, nämligen MBD (det kallas som sagt i dag även för AD/HD och DAMP). Den

gemensamma nämnaren är att ett starkt utagerande beteende från barnens sida förklarar med hjälp av någon form av hjärnskada. Från att barnen har varit busar blir de sjuka, som en förälder uttrycker det i en undersökning (Skau, 1992). Till skillnad från dyslexi kan MBD även behandlas medicinskt, och genom att ta

Diagnosen är i sig sjukdomsskapande genom att den skapar sociala förväntningar om just det beteende som diagnosen pekar på

vissa läkemedel uppvisar barnen ett lugnare och mer balanserat beteende.

Den amerikanske sociologen Peter Conrad (1976) ställer många frågor när det gäller MBD-diagnosens utvecklingshistoria. Den centrala frågan är hur ett beteende som betecknats som olydigt, upproriskt och associat kan bli ett medicinskt tillstånd. Conrad påpekar att kontrollmekanismen (det vill säga det aktuella läkemedlet) fanns tillgängligt tjugo år innan diagnosen formulerades. Därmed kan diagnosen ha konstruerats för att legitimera användningen av mediciner som en form av social kontroll när det gäller barn som uppvisar ett problematiskt beteende i skolan. Det är bara

medicinska experter i vårt samhälle som kan förskriva psykiskt verkamma läkemedel, och därför fanns det behov av en diagnos.

När diagnosen väl etablerats, var läkemedelsföretagen och föräldrarnas intresseorganisationer viktiga entreprenörer i det fortsatta skeendet. Läkemedelsindustrin presenterade diagnosen och behandlingsmetoden genom en aggressiv marknadsföring i medicinska tidskrifter. Den intresseorganisation som agerade på den pedagogiska arenan anammade också det medicinska perspektivet – en process som vi kan återfina i många länder. En viktig orsak till detta kan vara att diagnosen minskar föräldrarnas skuld-känslor och förhindrar på så sätt en diskussion om det inte i stället kan vara sociala faktorer i såväl hem som skola som ger upphov till problemen. I Conrads konspirationsteori ser vi den medicinska vetenskapen i rollen som kunskapsleverantör när det gäller reglering av avvikelser, inte som vanligt i rollen som bekämpare och botare av sjukdom.

Individualisering av sociala problem

Vi går nu över till de tre aspekterna av medicaliseringens baksida. Den medicinska diagnoseringen kan innebära en individualisering av sociala problem. När man fokuserar på beteendeproblem och definierar dem som MBD, bortser man från att beteendet kan vara en följd av anpassning till en social situation. Diagnosen riktar uppmärksamheten bort från sociala institutioner som familjen och skolan. Frågan om hurvida beteendeproblemet kan ha sin grund i det

sociala systemet aktualiseras inte i någon särskilt stor utsträckning. Det faktum att MBD är vanligast hos pojkar är till exempel något som förklaras med genetiska könsskillnader. Därmed slipper man frågan om skolan är ett socialt system som gynnar flickors beteendemönster. Man menar ofta att ställsattningen och verbal kommunikation genom socialisation och fostran har blivit viktiga kännetecken i flickornas lek. Författaren Kjarran Flögstrad har med poetisk precision givit uttryckt för dessa samband (Flögstrad, 1994, s. 237; i fri översättning):

Den offentliga skolan för dessa små och något större medborgare var utformad för att alla elever av båda könen skulle bli artiga och klämningsprydliga små flickor, som satt stilla på lektionerna hela dan, hela veckan, hela året och gjorde sina läxor med samma sidbena i häret som fröken. Eleven Per A. Frynseth uppvisade helt andra tendenser än att bli lik fröken och ha sidbena. Det handlade om att han var dels ett välskapat gossebarn, dels ordblind, dels det man kort och gott kallar en riktig buse. Hans väg genom livet var inte skolvägen.

Citatet är hämtat från romanen *Fimbul*, som kom ut på svenska 1997. Flögstrad har i Norge föregripit den offentliga debatten om pojkarnas överrepresentation inom specialpedagogiken som blivit aktuell på senare tid. Att det oftast är pojkar som vi finner i skolans avvikelsekategorier är ingen ny företeelse. Det som är nytt är att man ifrågasätter det riktiga i att vi ska ha en skola som systematiskt sätter avvikelsestämpeln ofarare på pojkar än på flickor. En alternativ fråga

är om det är skolan som uppmärksammar flickor i mindre grad än pojkar. Vad dessa frågeställningar pekar på är en utstämningsekanism av social karaktär som döljs av medicaliseringen och som riktar den förklarande uppmärksamheten mot organiska skillnader mellan könen.

Experter tar över kontrollen

Ett ytterligare problem med den medicinska definitionen av avvikelse är att den skapar en grundval för expertkontroll. När ett problem definieras som medicinskt eller som att det tillhör någon annan profession, förhorar vanliga människor sin kontroll. På sikt skapar detta en försämrad problemlösningförmåga i befolkningen. Ivan Illich (1979) talar om ”de förkvävande professionerna” för att sätta namn på kritiken. Förmågan att lösa problem i familjen och i skolan minskar genom att problemet definieras medicinskt och blir experternas (specialpedagogers och läkares) ansvar. Det äger rum en maktförskjutning vid hanteringen av sociala situationer. Till detta hör också diagnosens potential till självuppfyllande profetia, något som stämpelnsgeorin har framhävt (se Scheff, 1984; Becker, 1966). Diagnosen är i sig sjukdomsskapande genom att den skapar sociala förväntningar om just det beteende som diagnosen pekar på, en process som motverkar sjukdomstollens mål om behandling och bot. Förväntningsmönstret kring dyslexidiagnosen bidrar till att hålla kvar den diagnosiserade i den problem situation som utgör grund för diagnoseriseringen.

En tredje svårighet med medicaliseringen är potentialen för kontroll och

”utrensning”. När vi definierar en företeelse i medicinska termer, förklarar vi samtidigt företeelsen som något icke önskvärt och sjukligt. Vi kan här för det första se en mycket effektiv form av social kontroll; ett extremt exempel på det var de politiskt oppositionella i det för-

Dyslexi- och MBD-diagnoserna tycks ha tilldelats olika social status, där dyslexi ges en koppling till socialt gynnade grupper och ibland till historiens genier

na Sovjetunionen som förklarades vara sinnesjuka och spärrades in. Något liknande kan också finnas för handen när barn med ett visst beteende definieras som sjuka och lugnas ner med psykiskt verkande läkemedel. Barnen är störande för skolan som socialt system, men denna roll döljs genom diagnosen och betenden regleras på medicinsk väg med hjälp av olika amfetaminpreparat (i Norge röt det sig ofräst om Ritalina). Detta säger något om samhällets ströd till skolans disciplineringsystem – ett psykoaktivt läkemedel av typen amfetamin kan ordnatas till barn, samtidigt som vuxnas bruk av detta ämne i russyfte kategoriseras som narkotikamissbruk som bemsöts med

starkt samhälleligt fördömande och hårda straff.

Å andra sidan kan vi se en potential för en än mer effektiv ”utrotning” av utaförskaper eller det annorlunda. Genom olika former av genetisk information och födelsekontroll är man i full färd med att få bukt med en rad olika funktionsstörningar. Speciella tillstånd som Downs syndrom kan man på grundval av fosterdiagnostiken i dag välja bort, och något liknande är i varje fall i princip möjligt när det gäller andra företeelser. Det kommer till exempel att gå att undanröja eventuella organiska dispositioner för speciella egenskaper som manifesterar sig i form av MBD, en möjlighet som kan medföra stora sociala konsekvenser för barnen till föräldrar som inte vill göra det val som medikaliseringen möjliggör.

Sammanfattningsvis har vi sett att medikaliseringen av sociala problem aktualiserar sjukrollens sociala funktioner, något som leder till en befrielse från en rad hämmande och stigmatiserande sociala kategorier och som formuleringen av dyslexidiagnosen är ett exempel på. Denna framsida av medikaliseringen har sin tre mobilder, som innebär medikaliserings baksida. När ett problem definieras på ett medicinskt sätt äger å ena sidan en humanisering rum, men å andra sidan skapas en potential för att undanröja alla former av funktionsstörning. Den andra goda aspekten (den moraliska) utgör å ena sidan en ansvarsbefrielse, å andra att man lämnar över kontrollen till experterna när det gäller ännu en del av det sociala livet. Slutligen utgör medikaliserings viktiga roll

i det juridiska systemet en individualisering av sociala problem som blundar för att det kan röra sig om ett samhälle som i alltför ringa utsträckning är lyhört för den mänskliga variationen.

Problemelevnen som patient och avvikare

Det finns goda skäl till varför svårigheter i skolan tolkas som organiskt grundade och som ett problem som den enskilde eleven är bärare av. För det första kan de biologiska förklaringsmodellerna visa sig stå för en kunskap som kan hjälpa de problem som elever med läs- och skrivsvårigheter möter. Hypoteserna har sin grund i en mycket ansedd forskning. För det andra är välfärdstraten uppbyggd kring en individualistisk och rättighetsfokuserad problemlöslig. Som en följd av detta går en av de viktigaste och oftaast använda metoderna för fördelning av hjälp- och stödsatser ut på att etablera ett diagnostiskt system – ett mönster där både MBD och dyslexi passar in. Sammantaget utgör allt detta sociala processer som kretsar kring sjukrollen och dess sociala funktion i förm av befrielse från personligt ansvar och ett legitimt behov av hjälp.

Det huvudsakliga syftet med min diskussion är att jag vill tolka användningen av diagnoser som MBD och dyslexi i ljuset av deras funktion i ett socialt system; vi kan inte enbart betrakta dem som upptäckter som rör biologiska mekanismer. Utifrån ett medikaliseringsperspektiv fyller de en speciell funktion i det sociala skeendet. Dessa processer handlar om allt från dyslektikerns befrielse från misstranken om bristande förmåga till en

utplåning av mänskliga särdrag. I exempel MBD är det avvikarrollen som hamnar i fokus. Den representerar en samhällelig utstötning och reglering. Sjukrollens och avvikarrollens betydelse i den diagnostiska verksamheten pekar på en social process som har ett vidare tillämpningsområde än enbart de två exempel jag använt i min diskussion.

Jag har valt exemplet dyslexi och MBD på grund av att debatten om dem på ett uppenbart sätt tydliggör både fram- och baksida av medikaliseringen. Detta mönster har också samband med den sociala status som vidhänger de två diagnoserna. Man hävdar att dyslexi har en nära koppling till sociala högratusgrupper, medan MBD-diagnosen förknippas med sociala lågratusgrupper (Sleeter, 1986). Den empiriska dokumentationen av dessa samband är såvitt jag vet ännu något bristfällig; men som hypotes betraktat är antagandet välgrundat. Man kommer till exempel hela tiden fram med idéer om att avlidna genier som Rodin och Einstein var dyslektiker. Man frågar sig också om dyslexi är ett neurologiskt särdrag som kan medföra en speciell begåvning (Davis, 1995). Liknande påpekanden om relationen mellan MBD, berömda personligheter och speciell begåvning förekommer praktiskt taget aldrig.

Problemelevnerna är både patienter och avvikare. Vad kan ett sådant påpekande bidra till när det gäller skolans hantering av problemsituationer? En möjlig slutsats är att skolan kan utgå ifrån sin roll som samhällsinstitution och betona att eleverna utgör en samhällsdelig utvecklingspotential, inte objekt för reglering

och dressyr. Skolan kan ge samhället ett ”mervärde”, på så vis att förändringspotentialen uppskattas mer. Med det menar jag konkret att exempelvis svårhanterliga barn i skolan kan utgöra grund för utveckling av nya arbetsformer. Avvikande elever ska inte vara ett problem som förvandlas till en kategori som rör funktionsstörning, utan de avvikande eleverna kan också vara tecken på att skolan måste förändras i enlighet med den utveckling som äger rum i samhället. Det

Översättning: Björn Nilsson

finns många samhälleliga utvecklingsdrag som skolan ska förhålla sig till, både när det gäller det yrkesliv som skolan ska förbereda för och elevens konstitution (som är skolans utgångspunkt). Denna utveckling kan gå i många riktningar. En av den samhällsvetenskapliga forskningens uppgifter är att skapa vissa begrepp och perspektiv som kan ge nya infallsvinklar när det gäller skolans probleml kategorier. Medikalisering utgör ett sådant begrepp och ett sådant perspektiv.

REFERENSER

Apold, Anne Berit & Per Solvang (Under utgivning 1999). "Mangfold i forståelse og ensidighet i praksis. Logopedier i klem mellom pedagogikk og jus." I: Foerestad, Jan, Per Solvang & Mårten Söder, red. *Funksjonshemming, politikk og samfunn*.

Becker, Howard S. (1966). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York : Free P.

Bladini, Ulla-Britt (1990). *Från hjälpkollariere till förändringsagente Svensk speciallärarutbildning 1921-1981. relationer till förändringar i speciallärarens yrkesuppgifter*. Göteborg Studies in Educational Sciences, nr 76. Göteborgs universitet.

Bladini, Ulla-Britt (1994). *Läs- och skrivsvårigheter – ordblindhet – dyslexi. En historisk belysning av några specialpedagogiska frågeställningar som aktualiserats genom 90-talets dyslexidebatt. Specialpedagogiska rapporter nr. 2. Institutionen för specialpedagogik, Göteborgs universitet.*

Björsson, Mats (1997). *Om skolbarns oligheter. Diskurser kring "särskilda behov" i skolan – med historiska jämförelsepunkter*. Stockholm: Skolverket.

Conrad, Peter (1976). *Identifying hyperactive children*. Lexington, MA: Lexington Books.

Conrad, Peter & Joseph W. Schneider (1992). *Deviance and medicalization. From badness to sickness*. Philadelphia: Temple University Press.

Davis, Ronald D. (1995). *The gift of dyslexia. Why some of the brightest people can't read and how they can learn*. London: Souvenir Press.

Fjögstad, Kjartan (1994). *Fimbul*. Oslo: Gyldendal.

Illich, Ivan (1979). *Retten til nyttig arbeidsløshed og dens organiserede fiender*. København: Gyldendal.

Parsons, Talcott (1951). *The social system*. London: Routledge & Kegan Paul.

Scheff, Thomas J. (1984). *Being mentally ill. A sociological theory*. New York: Aldine.

Skau, Greta Marie (1992). *Mellom makt og hjelp: En samfunnsvitenskapelig tilnærning til forholdet mellom klient og hjelper*. Oslo: Tano.

Sleeter, Chrintine E. (1986). "Learning disabilities: The social construction of a special education category" I: *Exceptional Children*, vol. 53, nr. 1, s. 46-54.

Solvang, Per (1994). *Biografi, normalitet og samfunn. En studie av handikappedes veier til utdanning og arbeid i Skandinavia*. SEFOS/Sosialogisk institutt, Universitetet i Bergen.

Solvang, Per (1998 a). "Velferdsstatens problemlogikk i lys av en debatt om dysleksis". I: *Sosialogisk forskning*, nr. 2/98, s. 21-39.

Solvang, Per (1998 b). "Den dyslektiske dominans. Lese- og skriveansker som kunnskapsteft i Norge". I: *Spesialpedagogikk*, nr. 8/98, s. 3-12.

Spector, Malcolm & John I. Kitzuse (1977). *Constructing social problems*. Menlo Park, CA: Cummings Publishing Company.

Stone, Deborah (1984). *The disabled state*. Philadelphia: Temple University Press.

Dyslexi – en diagnos i tiden?

Hur kan det komma sig att diskursen om dyslexi som diagnos och vetenskapligt kunskapsområde har vuxit sig så stark under 1990-talet? Nedsjäringar inom skolan, decentralisering, nya aktörer på skolans scen, och en ny möjlighet att definiera vad "svårigheter" i skolarbetet är – dessa är några av de samverkande faktorerna. Inte minst handikappombudsmannen har haft en pådrivande roll när det gäller att legitimera diagnosen dyslexi. Diagnosens nya status kan ses som del i och en effekt av en avancerad liberal styrningsmentalitet, menar artikelförfattaren.

Av Karin Zetterqvist Nelson

ur kan det komma sig att dyslexi som diagnos och vetenskapligt kunskapsområde fått ett så stort utrymme i offentliga samtal och sammanhang under 1990-talet? Vilka aktörer är det som driver dyslexifrågor? Vilka makt- och in-

resskonflikter går det att urskilja? I denna artikel vill jag diskutera möjliga svar på dessa frågor med förhoppning att kunna bidra till en fördjupad diskussion om dyslexi sett i relation till sociala och historiska sammanhang.

I syfte att ge läsaren en översiktlig bild

av hur diskursen om dyslexi har växt fram i det offentliga samtalet under de senaste 10-15 åren skall jag inleda med en kort resumé, baserad på tidigare forskning (Bladini, 1994; Solvang, 1997; 1998).

Hösten 1996 inleddes Dyslexikampanjen, en landsomfattande kampanj som arbetade via TV-program, tidningar, annonser och annat informationsmaterial. Företrädare för kampanjen talade

Karin Zetterqvist Nelson är legitimerad psykolog och doktorand på Tema Barn, Linköpings Universitet. Hennes avhandlingsarbete, som beräknas vara färdigt år 2000, är en studie om diagnostik i skolan utifrån ett aktörsperspektiv. Tyngdpunkten ligger på hur barn själva använder begreppet dyslexi. Studien är ett delprojekt i det av HSFR finansierade forskningsprogrammet "Välfärdsstatens omvandling och en ny barndom". E-post: karze@tema.liu.se

om den som höjdpunkten på det opinionsarbete som sedan mitten av 1980-talet bedrivits för att ge allmänheten ökad insikt om dyslexi som ett osynligt handikapp. Boken *Svantes vante*, skrivet av den kända barnboks-författarinnan Viveca Lärn distribuerades till alla barn i årskurs ett under hösten 1997, som en speciell insats för att också nå ut till barn.

Bakom kampanjen fanns en rad organisationer varav en av de yngre är Svenska Dyslexi-stiftelsen/-föreningen som bildats 1989. Stiftelsen utgör den svenska grenen av Rodinstiftelsen, en internationell sammanslutning av forskare inom dyslexifältet, som i sin tur grundades 1984. Dyslexiföreningen är stiftelsens stödförening som organiserar yrkesgrupper och andra intresserade inom dyslexifältet. Andra organisationer verksamma i kampanjen är Förbundet Mot Läs- och Skrivsvårigheter (FMLS), en intresseförening för vuxna med dyslexi och för föräldrar till barn med dyslexi. Skolverket och en rad kulturinstitutioner såsom studieförbund och bibliotek.

Svenska dyslexistiftelsen/-föreningen formulerar som sitt syfte att främja forskning om dyslexi, att sprida information och kunskap om dyslexi, att förbättra utbildning på området samt att tillvarata dyslektikers intressen. Utifrån ett medicinskt och kognitionspsykologiskt perspektiv definieras dyslexi som en biologiskt grundad funktionsnedättning som drabbar 5-8 procent av befolkningen. Vad gäller åtgärder argumenterar man för att dyslexi – som en funktionsnedättning – på ett tidigt stadium bör identifieras och diagnostiseras hos drabbade barn i

syfte att förhindra att dyslektiska svårigheter utvecklas till bestående handikapp (Svenska Dyslexi-stiftelsen/Svenska Dyslexi-föreningen, stencil, odaterad).

Kritik av lärarytildningen

Svenska Dyslexi-stiftelsen/föreningen har givit uttryck för en kraftig kritik av svensk lärarytildning som man menar inte beaktar dyslexiproblematiken (Bladini, 1994). Kontentan i kritiken är att den svenska utbildningspolitikens strävan att så långt möjligt normalisera och undvika att barn särskiljs från ordinäre klassrumundervisning har lett till att enskilda barn med dyslexi inte uppmärksammas som individer med en funktionsnedsättning (Solvang, 1998). Det är kritik som naturligtvis bemöts av representanter för lärarhögskolor och pedagogiska institutioner och givit upphov till många och intensiva debatter om dyslexidiagnosens validitet och användbarhet i pedagogiska sammanhang (se vidare Solvang, 1998). I media och professionella tidskrifter har vi sedan kunnat följa debatten om huruvida dyslexi kan ses som en giltig diagnos eller en strämpel som riskerar att bli en självuppfyllande profeta.

Uppmärksamheten på dyslexi i det offentliga samtalet har också fått politiska återverkningar. Utbildningsutskottet anordnade 1994 en offentlig hearing på temat "Vad är dyslexi?" (Hearing i Riksdagen, 1994). Den kom till stånd på utskottets initiativ som en följd av både Handikappombudsmannens påpekan den och den lobbyverksamhet som Svenska Dyslexistiftelsen/-föreningen bedrivit visavi utbildningsutskottets ledamö-

ter (Solvang, 1997). Två år senare tillstettes en utredning av dåvarande skolminister Ylva Johansson. Den fick namnet Läs- och skrivkommittén och direktiven bestod i att finna viktiga utgångspunkter för skolans arbete att stödja elever med stora läs- och skrivsvårigheter. I inledningen hänvisades till den offentliga debatten om dyslexi som "visat att skolan inte alltid lyckas. Många barn lämnar skolan med knäckt självförtroende och utan tillit till sin förmåga att läsa och skriva" (SOU 1997:108, s. 7). När utredningen sedermera offentliggjordes bemöttes den av såväl negativ kritik (se t.ex. Handikappombudsmannen, 1998) som av positivt bemötande (se t.ex. Kommunförbundet, 1998) vilket anyder att dyslexikontroversen ingalunda falnat utan lever vidare som en konfliktpunkt i samhället. Jag får anledning att senare återkomma till detta. Nu är det dags att rikta blicken mot samhälleliga förändringar under 1990-talet och ställa den uppmärksamhet diagnosen dyslexi och vidhängande kunskapsmåde erhåller i relation till sociala och historiska sammanhang.

Dyslexi, diagnostisering och samhälleliga faktorer

Några brittiska forskare har i studier av skolbarns läs- och skrivprestationer också kommenterat den brittiska dyslexidebatten. Gemensamt för dessa forskare är att de, utifrån olika premisser, hävdar att bakom debatten om dyslexidiagnosens validitet och nytta döljer sig starka intresse- och maktkonflikter som utspelar sig i det brittiska samhället. Det är konflikter som följer i spåren på dels kraft-

ga ekonomiska nedskärningar av offentlig verksamhet, dels politiska strävanden att decentralisera skolan som organisation (se t.ex. Cline & Reason, 1993; Riddell et al., 1994; Riddick, 1996). Det anyder med andra ord att ekonomiska nedskärningar och strukturella förändringar vad gäller offentlig verksamhet får

Decentraliseringen av grundskolan har förändrat maktrelationerna

till konsekvens att motsärandiga intressen friliggas och ställs mot varandra, inre minst när det gäller makt över och tillgång till offentliga resurser. Det som är viktigt med dessa brittiska studier, menar jag, är att de lyfter fram makt som en angelägen aspekt i studier av dyslexidebatten som samhällelig konfliktpunkt.

I Sverige har Mats Börjesson (1997) utifrån ett radikalt konstruktivistiskt resonemang valt att sätta fokus på hur diskurser om skolbarns olikheter förändrats över tid och rum. Genom att lyfta fram skilda aktörers påståenden om, för det första, skolbarns olikheter och, för det andra, vilka institutionella arrangemang som förordas, är det möjligt att se vilka utsagor som äger tolkningsföretträde i specifika historiska och sociala sammanhang. Börjesson visar därmed på språkets makt i dessa frågor. Vad som visat sig de senaste tio åren är att föräspråkandet av neuropsykiatriska diagnoser – som

damp, ADHD, dyslexi – ökat i omfattning parallellt med att krav ställs på särundervisning och specialklasser. Vad är det då som lett fram till denna diskursiva förändring? Börjesson nämner i detta sammanhang ökande klassorlekar och mindre personaltätthet som tänkbara förklaringar till ett allt större intresse hos både lärare och skolledare att förklara elevers olikheter med utgångspunkt i diagnostiska kategorier. Neuropsykiatriska diagnoser blir därmed, genom sin anknytning till den medicinska diskursens auktoritet och anspråk på sanning, viktiga insatser i spelet om skolans allmer begränsade resurser. Ett liknande resonemang förs av Gerald Erchak och Richard Rosenfelt (1989) i en studie av den medicalisering som amerikanska klassrum har genomgått under 1980-talet, som yttar sig i ett allmer omfattande bruk av diagnoser som dyslexi, ADHD etcetera. De hävdar att detta är en följd av den medicinska diskursens möjliggörelser att för det första omvandla moraliska problem till medicinska, för det andra att resurstilldelning kopplas samman med krav på medicinsk diagnos. Detta kan vid första anblicken framstå som ett givet samband mellan ekonomiska nedskärningstider och medicinska förklaringsmodeller. Att se diagnosutrustning som en effekt av ekonomiska läskonjunkturer har förvisso förespråkats av forskare som t.ex. Dorothy Nelkin och Laurence Tancredi (1989) och Stephen Jay Gould (1981). Men jag menar, om vi återför resonemanget till svenska skol-sammanhang, att det går att urskilja andra samhälleliga förändringsprocesser, som är minst lika viktiga att beakta som

de senaste årens ekonomiska nedskärningar. Då tänker jag närmast på hur villkoren för maktrelationer förändrats som en följd av decentraliseringen av grundskolan.

Ett retoriskt tomrum

Skolöverstyrelsens omvandling till Skolverket i början av 1990-talet kan vi se som en inledning till decentraliseringsprojektets iscensättning. Skolverkets uppgifter formuleras i termer av utvärdering och uppföljning, till skillnad från kontroll och reglering som man menar varit utmärkande för den tidigare Skolöverstyrelsen. Nästa steg i projektet blir dels grundskoleverkens kampanj för kommunalisering, dels introduktionen av Lpo 94, den nya läroplanen. I den senare beskrivs skolan som en målstyrd verksamhet med betoning på lokala initiativ. Det finns inte utrymme att inom ramen för den här artikeln redogöra för hela den komplexa process som decentraliseringsprojektet utgör (se t.ex. Lane, 1984 och Municio, 1996) utan jag har valt att fokusera på vissa aspekter som är relevanta för resonemanget här. Först skall jag stanna upp inför läroplanstexten med inriktning på dess skrivningar vad gäller barn med behov av särskilt stöd, för att i nästa avsnitt diskutera nya aktörer som blivit synliga på skolans scen.

Vad kan vi läsa i Lpo 94 angående de barn som av olika anledningar inte uppnår de kunskapsmål som formulerats? Jo, under "En likvärdig utbildning" står det:

Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter

ter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig göras lika för alla. (Lpo 94, min markering.)

Senare i texten, under rubriken "Riktlinjer" kan vi läsa att:

Alla som arbetar i skolan skall... hjälpa elever som behöver särskilt stöd... (Lpo, 94, min markering.)

och något senare under "Riktlinjer", med hänvisning till lärargruppen, står det att:

Läraren skall... stimulera, handleda och ge särskilt stöd till de elever som har svårigheter. (Lpo, 94, min markering)

Med andra ord, läroplanens budskap är att varje elev har rätt till den hjälp som behövs för att nå de uppställda målen och att det åligger rektor och lärare att se till att eleven erhåller den hjälpen.

Om man jämför dessa formuleringar med läroplanstexterna från 1969 och 1980 och dithörande kommentarmaterial har alla utförliga resonemang kring skolbarns olikheter och specialpedagogiska frågor försvunnit, likväl som detaljerade metoddiskussioner (se t.ex. Bladini, 1994). Det som utmärker Lpo 94 i jämförelse med dessa tidigare texter är alltså att termer som "svårigheter" och "särskilt stöd" lämnas öppna vad gäller definition och ingen utförlig diskussion förs i anslutning till dessa termer. Intentionen med dessa formuleringar har givetvis varit att ge utrymme åt den enskilda skolan att utforma åtgärdsprogram och specialresurser i enlighet med en lokal skolplan. Men vad jag vill peka

på är att det uppstår ett retoriskt tomrum, i bemärktelsen ett utrymme för skilda tolkningar, till följd av dessa oprecisa formuleringar. Och då utgör den medicinskt präglade diagnosen dyslexi ett tydligt exempel på hur "svårigheter" kan definieras. Detta retoriska tomrum utgör en aspekt av decentraliseringsprocessen och är i sin tur knuten till en annan viktig punkt i sammanhanget. Decentraliseringssträvanden har nämligen givit möjligheter för aktörer utanför skolverksamheten att hävda sina definitioner av vad ett barns "svårigheter" består i och därmed ta detta retoriska tomrum i anspråk. Och det är dessa aktörer som jag nu vill rikta blicken mot, aktörer som givits större möjligheter att komma till tals i en decentraliserad verksamhet.

Nya aktörer på skolans scen

Föräldrar är en grupp som under senare år givits möjligheter till ökat inflyande på skolverksamheten. Sarah Riddell, Sally Brown och Jill Duffield (1994) har i en studie från Skotland studerat lokala skolstyrelser med föräldramajoritet och vilka effekter detta fått på skolans specialpedagogiska verksamhet. Riddell et al. visar i studien hur starka föräldraorganisationer för barn med dyslexi drivit igenom krav på resurser till de skolbarn de företräder. Forskarna hävdar att detta har skett på bekostnad av skolbarn som inte fått dyslexidiagnos men som likväl är i behov av stöd. Alltså, skolan som myndighet har inte förmått att upprätthålla normer för resursfördelning inför det lobby-arbete som bedrivits av intresseorganisationer och föräldraorganisa-

tioner. Forskarnas slutsats är att detta innebär förändrade villkor vad gäller skolans möjlighet att motverka social och kulturell ojämlikhet bland barnen (Riddell et al., 1994).

Vad kan då detta betyda översatt till svenska skolsammanhang? Frågor rörande föräldrars, eller föräldraföreningars, medverkan och inflyande på skolans inre arbete går inte att besvara inom ramen för den här artkeln utan att kräver konkreta empiriska studier för att kunna bemötas. Vad som emellertid är värt att uppmärksamma är en ny aktör i det svenska utbildningssystemet. Det är Handikappombudsmannen, en statlig myndighet som inrättas 1994, vars syfte är att med stöd av lagen (SFS 1974:749) samt förordning 1994:949) bevaka rättigheter och intressen vad gäller personer med funktionsnedsättning. Handikappombudsmannen har på ett tydligt sätt tagit ställning för bruket av diagnoser – som dyslexi och damp – inom ramen för skolans verksamhet och åberopar medicinsk forskning på området. Det framgår inte minst i en rapport till regeringen (HO, 1995) i avsnittet om skolans verksamhet, angående dyslexi och damp:

....dessa funktionsnedsättningar kan leda till handikapp och ska hanteras precis som andra funktionsnedsättningar. Det innebär, med stöd av FN:s standardregler, att symtomen ska diagnostiseras tidigt. En tidig diagnos är en förutsättning för att rätt åtgärder sätts in. (HO, 1995, s. 36)

Vi kan således se Handikappombudsmannen som både en ny röst i diskursen om dyslexi och en ny aktör på skolan-

scen. Vad som är viktigt i sammanhanget är att det är en aktör med kopplingar till statsapparaten. Det leder oss in på ett resonemang om statens förändrade roll i den nationella skolan, vilket i sin tur skall relateras till artikeln övergripande frågeställning om dyslexidiagnosens stora utrymme i det offentliga samtalet under 90-talet. För att diskutera detta kommer jag att ta hjälp av ett retoriskt synsätt som kommit att benämnas nutidshistoria. En nutidshistorisk analys syftar inte till att "formulera nya sanningar om världen och människan, utan att bidra till förståelsen av verksamheternas roll och funktioner i samhället – ett slag av självförståelseverenskap" (Hultqvist & Pettersson, 1995). Nedan följer en mycket begränsad redogörelse av några huvuddrag inom nutidshistoriskt perspektiv, relevanta för kommande diskussion om Handikappombudsmannen som ny aktör på skolans scen.

Statens avreglering och expertisens roll

Ett viktigt begrepp i en nutidshistorisk analys är governmentalitet som ursprungligen myntats av Michel Foucault i hans texter om makt och styrning i det moderna samhället, tankegångar som därefter vidareutvecklats i olika riktningar (se t.ex. Barry, Osborne and Rose, 1996). Kenneth Hultqvist och Kenneth Petersson skriver att governmentalitet "syftar... på det förhållandet att maktutövning all-

tid och i alla sammanhang korresponderar mot en inställning eller ett förhållningssätt till det som ska styras eller påverkas..." (1995, s. 26). Och detta förhållningssätt, eller inställning, till det som ska styras bygger i sin tur på verksam-

Tippen – en gammal välkänd läsebokssymbol. Ur "Lemas ABC" av Lena Bergman (1941).

liga kunskaper. Kunskaper om människan, samhället och socialt liv – samhälls- vetenskapliga expertkunskaper – blir i det moderna samhället sammanvävda med makt då makten förutsätter kunskap om det som ska styras. Nikolas Rose skriver om hur neo-liberalismens kritik av välfärdsstaten, som till exempel dess kostnader, paternalism, byråkrati etcetera, har kommit att omvandlas till tekniska frågor. Hur ska expertkunskaper kunna

utnyttjas på ett maximalt sätt utan att relateras till politiska viljeyttringar? Hur ska kunskaper om vad som är rätt, nyttigt och hälsosamt föras fram till befolkningen utan de reglerande inslag som kommit att känneteckna en välfärdspolitisk rationalitet? Rose skriver i detta sammanhang om "reversibiliteten" i relationer mellan medborgare och myndigheter vilket innebär att normer och kunskaper allmer antar formen av krav som medborgare riktar mot myndigheter istället för tvärtom (1995, s. 53-57). En sådan förändrad styrningsrationalitet framträder också i form av diskursen om den aktiva medborgaren som själv väljer och tar ansvar för sitt liv. Kenneth Hultqvist skildrar hur en sådan diskurs kan ses som del i en neo-liberal styrningsmentalitet som syftar till nedmontering av bilden av en välfärdsstat som ansvarar för sina medborgare (1995, s. 155-157).

Handikappombudsmannen och expertkunskaper

Vad innebär då dessa tankegångar om vi återkopplar till resonemanget i denna artikel? Jo, om vi ser decentraliseringsprocessen som uttryck för en politisk vilja, kan det tolkas som att staten, tidigare gestaltad i form av Skolöverstyrelsen, har dragit sig tillbaka från alla former av central regelsstyrning, i syfte att på den skilda skolorna skapa en öppenhet för "ansvar" och "lokala initiativ" – honnörsord i sammanhanget. I nära anslutning till detta händelseförlopp formerar sig en ny statlig politisk instrans på skolans område, nämligen Handikappombudsmannen, inte som central reglerare utan

som intresse- och rättighetsbevakare, med stöd av lagen. Handikappombudsmannen är därmed en resurs för enskilda individer och för intresseorganisationer när det gäller frågor som berör funktionsnedsättningar och rätten till hjälp och stöd. Och, som nämnts ovan, Handikappombudsmannen knyter an till det medicinska forskarsamhället och det diagnostiska kunskapsområdet, såsom oomtvistliga expertkunskaper. Handikappombudsmannen, i allians med såväl intresseorganisationer (EMLS och Föräldraföreningen för ordblinda barn) som det medicinska kognitionspsykologiska forskarsamhället, intar därmed en likartad position i den så kallade dyslexidebatten. Det visar sig inte minst i Handikappombudsmannens reaktioner på *Att lämna skolan med rak rygg* (SOU 1997:108), den utredning som Läs- och skrivkommittén offentliggör i slutet av 1997 (se ovan, s. 32). Handikappombudsmannen framför i sitt yrtrande till utredningen en kraftfull kritik mot dess innehåll. Vi kan exempelvis läsa att:

LÄS-K (Läs- och skrivkommittén, min komm.) *har enligt Handikappombudsmannens mening fångat sina direkta efter som det inte går att redovisa viktiga utgångspunkter för arbetet i skolan med att stödda elever med stora läs- och skrivsvårigheter utan att erkänna att det finns elever med bestående funktionsnedsättningar som dyslexi och DAMP.* (HO, 1998, s. 2)

Vidare skriver Handikappombudsmannen att utredningen förtleder läsaren att tro att skolan och förskolan kan hjälpa

alla barn att övervinna sina läs- och skrivsvårigheter; det vill säga utredningen tar inte hänsyn till att "det finns en mindre grupp barn som oavsett pedagogisk kom-

Dyslexi presenteras av Handikappombudsmannen som en nödvändig och oomtvistlig kunskap

mer att ha svårt att nå en tillfredsställande läsförståelse" (ibid. s. 2). Handikappombudsmannen yrtrar sig också mycket kritiskt om utredningens sätt att uttrycka tvivel om dyslexidiagnosens legitimitet och värde och hänvisar till att det i dag finns fastställda diagnoskriterier med hänvisning till DSM-IV och ICD 10, två internationella medicinska diagnosregister (ibid. s. 10).

Dyslexidebatten utgör sålunda en konfliktpunkt som splitrar också statliga instanser, men detta är inte huvudpången här. Vad jag velat framhäva med resonemanget ovan är att dyslexi som vetenskapligt kunskapsområde presenteras av Handikappombudsmannen som en nödvändig – och oomtvistlig – kunskap och ett viktigt redskap för drabbade personer att erhålla hjälp och stöd. Den kraftfulla koppling mellan kunskapsområdet dyslexi och Handikappombudsmannen menar jag utgör en aspekt av den förändrade politiska rationalitet

som kretsar kring, med Nikolas Roses ord, en specifik fråga:

Under det att välfärden försökte styra genom samhällen, så ställer den avancerade liberalismen frågan huruvida det skulle vara möjligt att styra utan att styra *samhället*, det vill säga styra genom autonoma aktörers reglerade och beräknliga val – medborgare, konsumenter, föräldrar, anställda, företagsledare, investorer (Rose, 1995, s. 57).

Den aktiva medborgaren förutsätts själv styra sitt liv genom att göra självständiga val och hävda sina rättigheter med hjälp av experter och deras kunskaper. Kunskapen om dyslexi som diagnos framställs av Handikappombudsmannen som oumbärlig för den aktiva föräldern, den handlingskraftiga läraren, och för det enskilda barnet, vad gäller art både definiera vad som är problem samt att tillförsäkra sig rätten till stöd i skolan. Det tas därmed för givet att föräldrar är aktiva och utnyttjar de möjligheter till utredning och diagnosisering som finns i samhället, som ett sätt att värna barnets rättigheter till hjälp och stöd i skolan. Med andra ord, den uppmärksamhet och utbredning som dyslexi som diagnos och kunskapsområde fått under 1990-talet kan därmed också relateras till förändringar av samhällets styrningsrationaliteter och dess konsekvenser för makrelationer i skolans verksamhet.

Nu är det viktigt betona att mitt resonemang skall inte uppfattas som ett fastställande av att diagnosisering kommer att "så igenom" i skolans värld. Inte minst har skolan som organisation på

många sätt visat sig resistent mot förändringar såtillvida att lokal verksamhet fortgår relativt obemärkt av ideologiska skrivningar (se t.ex. Bengt Persson, 1995; 1996). Däremot utgör resonemanget utgångspunkt för empirisk forskning om diagnosernas betydelse i mötet mellan föräldrar, skola och barn samt institutjoner som genomför testning och diagnosering av skolbarn.

Sammanfattande diskussion och nya frågeställningar

Min intention med den här texten har varit att lyfta fram decentralisering på det skolpolitiska området som betydelsefull för att förstå varför dyslexidiagnosen och påföljande kunskapsområde fått en sådan genomslagskraft under 1990-talet. Åkörer utanför det formellt definierade skolpolitiska området kan komma att få en betydelsefull roll för att hävda barns rätt till särskilt stöd. Och en diagnos som dyslexi utgör ett tydligt exempel på hur termen "svårigheter" skall definieras. Det betyder att det vetenskapliga kunskapsområde som producerar diagnostiska kategorier har givits utrymme och blivit effektivt som utgångspunkt för att definiera vilka barn som är i behov av extra stöd och hjälp i skolan. Jag har i detta sammanhang också pekat på hur statens roll förändrats och hur den avreglerade staten tar sig nya uttryck och former genom den statliga instansen Handikappombudsmannen. Den senare har på ett tydligt sätt tagit ställning för dyslexi som en giltig diagnostisk kategori. Villkoren för relationer mellan statliga instanser, lokala skolor och dess personal, föräldrar samt barnen har där-

med förändrats. Vad det i praktiken kan komma att betyda är än så länge oklart.

Jag skall som avslutning på mitt resonemang lyfta fram en viktiga fråga: Vad kan bedömning av människors förmågor och bruket av diagnoser komma att betyda på sikt, inte minst för de barn och vuxna som bedöms och diagnostiseras? En forskare inom ämnet sociologi som indirekt berört dessa frågor är Robert Castel (1991) som skrivit om hur villkoren för att bedriva social- och vårdpolitik har förändrats under de senaste tjugo åren i de västeuropeiska välfärdstaterna. Castels diskussion berör inte i direkt form dyslexi hos skolbarn, men hans resonemang handlar om vilken betydelse utredningar och testningar kan få i ett decentraliserat och teknologiserat samhälle. Han har med förankring i Foucaults tankegångar om governmentality problematiserar vad bedömning av individer kan få för konsekvenser inom ramen för den politiska rationalitet som kommit att benämnas avancerad liberalism.

Castel tar avstamp i en längre diskussion om förändrade villkor för experter inom hälso- och socialvård. Det konkreta förhållandet mellan experten och klienter/patienter, som tidigare kännetecknats av expertens närvaro och personliga vetskap, har alltså kommit att underordnas organisations- och ledningsfrågor. Den expert som utreder och bedömer är inte nödvändigtvis densamme som förordar åtgärder. Castel hävdar att bedömningar och kontroller av samhällens befolkning, alltifrån kontroller av nyfödda barn till skolmognadsstämningar och värnpliktsundersökningar, inom

ramen för en avancerad liberal rationalitet har kommit att få ett annat syfte. Effekten av för det första ett personifierat förhållande mellan expert och klient/patient, och för det andra möjligheten att via teknologi och datorisering skapa så kallade befolkningsprofiler kan få oönskade effekter. All testning och bedömning kan enligt Castel ses som del i framväxten av en styrningsmentalitet som på basis av marknadens krav på effektivitet, snarare än krav på disciplinering och normalisering, utvecklar kunskaper om var och ens förmågor respektive oförmågor. Det är relaterat till en politisk rationalitet som utvecklas i samklang med statens decentralisering. I stället för att via välfärdstaten styra och internera utvecklas teknologier för att som Castel skriver "...guide and assign individuals without having to assume their custody..." (Castel, 1991, s. 295). Diagnostik blir på så vis, i linje med Castels resonemang, en resurs i ett samhälle vars neo-liberala politiska rationalitet konstrueras kring en ständigt pågående bedömning av befolkningen. Det är en be-

dömning som Castel inte betraktar som ett välfärdstatens krav på anpassning via kontroll/omsorg, utan som marknadens krav på effektivitet och maximering av medborgarnas insatser.

Min fråga i sammanhanget är vad det då betyder för barnet att i unga år få diagnosens dyslexi? Utifrån det framtidsscenario som Castel tecknar kan kraven på att diagnostisera dyslexi hos skolbarn ses i ett annat ljus. Den diagnos som i utbildningssammanhang blir ett redskap att erhålla särskilt stöd kan i ett senare sammanhang få en annan innebörd, och kanske bli en oförutsedd belastning. Diagnosen kan komma att utgöra del av en så kallad differentierad "befolkningsprofil" som omfattar allt lägre åldrar och allt större del av befolkningen. Och i ett samhälle som alltmer betonar individens egna ansvar kan diagnosen riskera att framträda som tecken på brist och otillräcklighet, dels i relation till ett alltmer individuellt utformat försäkringssystem med finmaskiga bedömningssystem, dels på en arbetsmarknad med höga krav på omskolning och vidareutbildning.

REFERENSER

Barry, A., Osborne, T. & Rose, N., red. 1996. *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. London: UCL Press.

- Bladini, U. 1994. *Läs- och skrivsvårigheter – ordblindhet – dyslexi: En historisk belysning av några specialpedagogiska frågeställningar som aktualiserats genom 90-talets dyslexidebat*. Specialpedagogiska rapporter 2. Göteborgs Universitet.
- Böjesson, M. 1997. *Om skolbarns olikheter. Diskurser kring "särskilda behov i skolan" – med historiska jämförelsepunkter*. Stockholm: Skolverket.
- Castel, R. 1991. "From dangeroussness to risk". I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (red.) *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago University Press.
- Cline, T. & Reason, R. 1993. Specific Learning Difficulties (Dyslexia): Equal Opportunities Issues. *British Journal of Special Education* 20(1): 30-34.
- Erchak, G. & Rosentfelt, R. 1989. "Learning Disabilities, Dyslexia, And The Medicalization Of The Classroom." I J. Best (red.) *Images of Issues. Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine De Gruyter.
- Gould, S. 1983. *Den fejmätta människans*. Stockholm: Bokförlaget Alba.
- Handikappombudsmannen. 1995. Handikappombudsmannens rapport till regeringen 94/95.
- Handikappombudsmannen. 1998. Remissyttrande dnr 766/97.
- Hearing i Riksdagen. 1994. Vad är dyslexi? (stenografierad utskrift).
- Hultqvist, K. & Petersson, K. 1995. "Nutidshistoria: några inledande utgångspunkter." I K. Hultqvist & K. Petersson (red.) *Foucault – namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik. Texter om maktens mentalliter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS Förlag.
- Hultqvist, K. 1995. "En nutidshistoria om barns välfärd i Sverige." I L. Dahlgren & K. Hultqvist (red.) *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd*. Stockholm: HLS Förlag.
- Kommunförbundet. 1998. Förbundsstyrelsen yttrande 1997/2742. htm.
- Lane, J. 1984. Skolväsendets decentralisering – teoretiska utgångspunkter. *Forskning om utbildning* 3: 32-48.
- Läroplan för grundskolan I. Allmän del. Skolverkestyrelsen 1969.
- Läroplan för grundskolan I. Supplement: Specialundervisning. Skolverkestyrelsen 1969.
- Läroplan för grundskolan. Skolverket 1994.
- Läroplan för grundskolan. Skolverkestyrelsen 1980.
- Municio, I. 1996. Den retoriska staten. Organisationshistorisk turbulens och diskursiv makt. *Häften för Kritiska Studier* 4: 3-18.

- Nelkin, D. & Tancredi, L. 1989. *Dangerous Diagnostics. The Social Power of Biological Information*. New York: Basic Books.
- Persson, B. 1995. *Specialpedagogiskt arbete i grundskolan. En studie av förutsättningar, genomförande och verksamhetsinriktning*. Specialpedagogiska rapporter 4: Göteborgs Universitet.

- Persson, B. 1996. Specialpedagogiken i stort sett oförändrad under 25 år. *Lärarens Tidning* 9: 13.
- Riddell, S., Brown, S. & Duffield, J. 1994. Parental Power and Special Educational Needs: the case of specific learning difficulties. *British Educational Research Journal* 20(3): 327-344.
- Riddick, B. 1996. *Living with dyslexia: the social and emotional consequences of specific learning difficulties*. London: Routledge.
- Rose, N. 1995. Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen. I K. Hultqvist & K. Petersson (red.) *Foucault – namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik. Texter om maktens mentalliter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS Förlag.
- Solvang, P. 1997. Dyslexi i et konstruksjonistisk lys. En diskusjon av den svenske kontroversen på feltet spesifikke lese- og skrivevansker. Paper presentert på Nordisk Forening for Pedagogisk Forskning 6-7 mars i Göteborg.
- Solvang, P. 1998. Velferdsstatens problemlogikk i lys av en debatt om dyslexi. *Sociologisk forskning* 2: 21-40.
- SOU 1997:108. Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om forskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter. Slutbetänkande av Läs och skrivkommittén.
- Svenska Dyslexistiftelsen Svenska Dyslexi-föreningen. Stencil, odatat.

Skolan där ingen ställs utanför

Den svenska skolan säger sig vara en skola för alla, men i praktiken fungerar den nog så segregerat. Som skolinspektör fick artikelförfattaren lära känna ett undantag – en skola i ett invandrarområde i en storstad, där alla elever var inkluderade i gemenskapen. Någon "genomsnittselev" räknade man inte med i denna skola och inte heller några standardlösningar på problem. Paradoxalt nog hamnar en skola med så hög pedagogisk kvalitet som denna långt ner i den svenska statistiken över skolornas prestationer, som fortfarande mäts i betygsresultat.

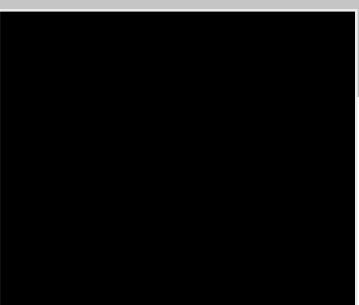
Av Peder Haug

å 1970-talet formulerade man i Sverige en princip för att lägga upp och att genomföra undervisning som fortfarande gäller. SLA-utredningen innebar långtgående planer att införa det som i dag kallas för en inkluderande skola, vilken grundar sig på idéer om demokratisk

delaktighet och jämlikhet (SOU, 1974:53). Det betyder konkret att alla barn ska gå i samma skola, de ska ha möjligheter till medbestämmande och i så stor utsträckning som möjligt få undervisning inom ramen för en och samma gemensamma klass. Individuella prestationer ska all-

så vara underordnade delaktigheten i den sociala gemenskapen. I dagens läroplan har konsekvenserna av denna värderingsgrund formulerats på följande sätt:

Människolivets ökränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika

Peder Haug är professor i pedagogik vid Högskolan i Volda. Avdelningen för lärarutbildning. Huvudintresse är forskning om utbildningsreformer. Under de senaste fem åren har han studerat reformer vad gäller specialundervisning i Norge. Senaste publikationer: *Pedagogisk dilemma: Specialundervisningen*. (Stockholm: Skolverket, 1998), *Specialundervisning i grundskulen*. (Oslo: Abstrakt förslag, 1999), *Den mangfaldige spesialundervisninga*. (red., Oslo: Universitetsforlaget, 1999) E-post: peder.haug@hivolda.no

värde ... samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. (Lpo 94, s. 1)

I ett arbete jag gjorde för Skolverket jämförde jag dessa formuleringar med hur forskningen beskriver den svenska grundskolans utformning (Haug, 1998). I denna analys framträdde bilden av en skola, där dessa grundläggande värden inte förverkligats i enlighet med de intentioner man haft. Skolan befinner sig snarare i en kompensatorisk tolkningsram som rymmer två motsatta betydelse. En betydelse går ut på att man organiserar undervisningen på så vis att det överordnade målet är att undervisningen ska ges till alla i en och samma gemenskap. De barn man bedömer ha större utbyte av till exempel undervisning enskilt eller i mindre grupper får emellertid utifrån den andra betydelsen erbjudande om detta; samtidigt försöker man att hålla de barn som står inläringen borta från gemenskapen. Båda dessa senare varianter hamnar under beteckningen specialundervisning. Följden är att den svenska grundskolan både formellt och informellt är organiserad på ett sätt som är nog så segregerat. Existensen av tränings-skolor, särskolor, skoldaghem, olika specialskolor och diverse kommunala varianter är uppenbara och odiskutabla exempel på detta. Detsamma gäller den segregerade specialundervisning som många elever får när de tas ur ur klassen för att få lektioner i små grupper eller ensamma. Mindre uppmärksammas forskning rapporterar dessutom om bland annat nivågruppering och diskriminering av eleverna utifrån exempelvis social

bakgrund, kön, etniskt ursprung, nationalitet och prestationsnivå. Vissa elever lämnas därhän och får höra att de aldrig kommer att klara skolan. Detta fungerar ofta som självuppfyllande profetior, det vill säga förväntningar om låg prestationsnivå blir efter hand blir sanna. Allt detta visar att man inte klarat av att förverkliga den pedagogiska differentieringen inom ramen för klassen eller gruppen, något som var förutsättningen för den inkluderande skolan (Dahllöf, 1967).

Jag ska i denna artikel presentera och diskutera ett positivt undanlag från det segregerade mönster som jag nysst beskriver. Jag ska presentera en bestämd skola och den undervisning som bedrivs där, därefter analyserar jag vad som kan vara förklaringen till att man på just denna skola kunde bryta det mönster som de alla flesta skolor tycks följa.

Det positiva undanlaget

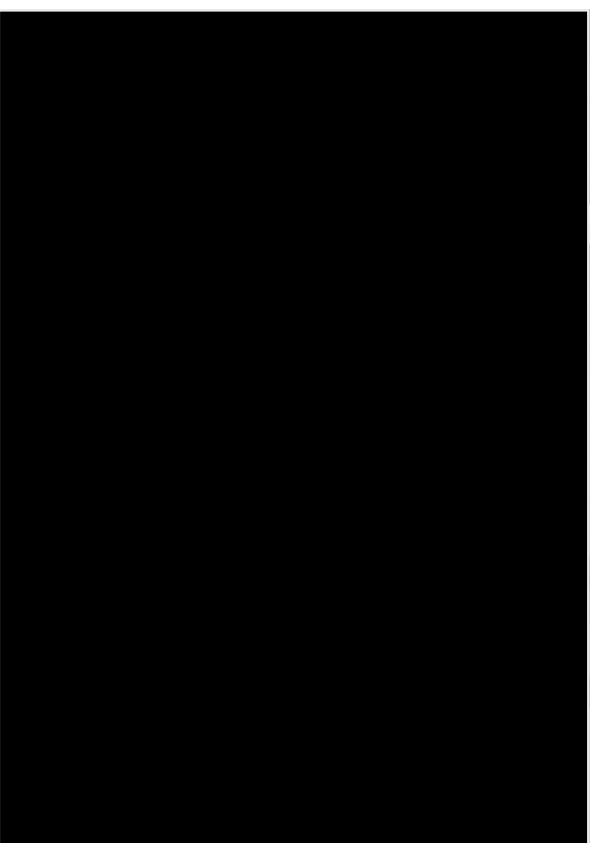
Hösten 1998 fick jag möjlighet att på uppdrag av den svenska regeringen arbeta som statlig utbildningsinspektör i Skolverket. Tillsammans med nio andra inspektörer studerade jag undervisning av elever med behov av särskilt stöd. Inspektionsrapporten från Skolverket slår i stora drag fast samma bild som jag tidigare gav. Även om det finns stora skillnader och många nyanser inom och mellan skolor, går huvudintrycket ut på en segregerad skola som gör skillnad på elever, bland annat utifrån förväntningar om vad barnen kan prestera i teoretisk bemarkelse. Det bidrar till att vidmakthålla olika organisatoriska mönstert, något som i sin tur gör att det inte blir så viktig att utveckla individuellt

orienterade insatser inom kollektivets ram.

En skola kom dock att framstå som helt annorlunda jämfört med de andra skolor jag besökte. Jag var på skolan under en tvådagarsperiod, observerade undervisningen, pratade med många personalen och med ett antal elever. Man kan invända att detta är en alltför kort tid för att få en tillförlitlig bild av en stor och svåröverblickbar skola, vilket det ligger en viss sanning i. Å andra sidan får man under några dagar mängder av information, tillräckligt för att skapa sig en första bild av skolan som kan utgöra en grundval för diskussioner i en viss fråga.

Skolan ligger i en storstad, mitt i ett invandrarområde, och har mellan 500 och 1 000 elever. Över 90 procent av eleverna är första generationens invandrare eller flyktingar. Skolan har elever som tillhör omkring 40 olika nationaliteter och folkgrupper med därrill hörande variation i språk och religion. Många av barnen tillhör kulturer som har helt andra värden och ideal än den svenska; dessa kan också stå i skarp motsättning till de svenska värderingarna. Många av föräldrarna kan inte svenska, och några är analfabeter. Mindre än hälften av eleverna får godkänt betyg. Förklaringen är enkel: en rubrik i en svensk tidning från oktober 1998 säger det mesta – betygen visar var eleverna bor.

Det fanns stora skillnader i språkfärdighet, men de flesta av barnen behärskade svenska tämligen dåligt. Det var inte alltför ovanligt att de nästan inte talar någon svenska alls innan de kom till skolan vid sex eller sju års ålder. Flera barn har tappat ett eller flera års skolgång, och

de går i lägre årskurser än man skulle tro utifrån deras ålder. Några av föräldrarna har en svår traumatisk bakgrund, något som också gällde vissa barn. Det kan röra sig om bland annat tidig och långvarig separation från föräldrarna, krigsupplevelser, tortyr, hot om livet, dödsfall, fysiska skador och svält under långa re tid. Detta präglar förstås deras beteende och har gjort att några av barnen har en i grunden skeptisk inställning till omvärlden. Det kan yttra sig i beteendemonstret som innebär att barnen är mycket passiva eller överdrivet aktiva och aggressiva.

Denna typ av socioemotionella problem kan vara mycket omfattande och djupgående. När jag till exempel för första gången kom till skolan hamnade jag mitt i ett slagsmål mellan en stor vuxen man och en något mindre pojke i tolvårsåldern. Det var på allvar, pojken slogs som om det gällde hans liv. Han sparkade, bet och skrek och var helt utom kontroll. Den vuxne gjorde vad han kunde för att värja sig, samtidigt som han försökte lugna ner pojken genom att försöka hålla i honom och hela tiden prata med låg röst med honom.

Det kan inte bevisas att många av barnen, kanske de flesta, bär med sig många problem från sin hemmiljö och från tidigare skolefarenheter. Om man ansträngde sig skulle det inte vara någon större svårighet att karaktärisera delar av dessa barns beteende med hjälp av svårarrade och djupgående psykologiska, psykiatriska och medicinska diagnoser; på så vis skulle det vara behov av terapi eller någon annan form av specialbehandling. Några av barnen befann sig också i denna kategori, men man gjorde ingen

större affär av detta i den här skolan.

Det fanns en annan uppfattning bland personalen om vad som var det egentliga problemen. Flera menade att det mest grundläggande problemet hos barnen på denna skola handlade om att de bodde i en miljö som nästan totalt var segregerad från svensk påverkan. Det existerade knappast alls några kontrakter med svenska personer, svensk kultur och svenskt språk. Denna segregation gav barnen problem med att fungera på ett adekvat sätt i en svensk skola; de kom till en skola som ursprungligen var konstruerad för andra barn. Utmaningen för personalen gick ut på att skapa en skola som passade de barn som kom till den, ett arbete som var mycket svårt och som utgjorde det dominerande temat i mina samtal med personalen. Det handlade med andra ord om både förståelse för och vilja att ta det steg som gick ut på att anpassa skolan efter barnen, inte tvärtom, det vill säga att barnen skulle anpassa sig efter en skola som var byggd för en helt annan situation än den barnen kunde klara av eller få något utbyra av. Enligt min mening försökte man på så vis skapa en inkluderande skola i enlighet med SLA-utredningens intentioner.

Skolans strategi

Jag känner inte den här skolans historia och vet därför ganska lite om varför den fått den prägel och det innehåll som jag kunde observera eller vad som fått den att bli som den är idag. Detta är förstås av stor betydelse, eftersom de historiska förutsättningarna alltid är viktiga när man vill förstå en institution. Historien finns ständigt närvarande och påverkar

nuet och strategierna för framtiden.

Jag ska utifrån mina iakttagelser och tolkningar och med hjälp av fyra teman beskriva de viktigaste delarna av skolans överordnade strategi: förebyggande arbete, fysisk miljö, social miljö och undervisning. Jag ska ganska kortfattat beröra de tre första punkterna och därefter gå in lite närmare på undervisningen, vilket är mitt huvudsakliga intresse. Skolan organiserade ett flertal insatser som skulle hjälpa elever och föräldrar när det gällde anpassning både till skolan och till det svenska samhället över lag. Mycket av detta kan kännas igen från andra skolor: bland annat tidig språkundervisning, fritidsverksamhet och åtgärder i förskolan. Man lade ner stor energi på att hålla föräldrarna informerade och att få dem engagerade i skolarbetet. En instans var speciellt intressant, nämligen skolsystem, som tog på sig ett betydligt större ansvar än normalt. För många utgjorde hon den enda svenska person som föräldrarna (framför allt mammorna) hade mött och kunnat lita på. Därför gick de till henne med sina problem och svårigheter, oavsett om dessa hade med skolan att göra eller ej. Hon orienterade föräldrarna om rättsliga faktorer som förde hyresavtal, hygien, kosthållning och skatter – till det kom allt som hade med barnen att göra. Det grundläggande synsättet innebar således att om man hjälper familjerna att komma in i samhället, hjälper man också barnen.

Den fysiska miljön

De fysiska ramarna kring skolan var inte speciellt uppmantrande. Det visade sig senare att detta berodde delvis på att sko-

lan skulle byggas ut och att man hade börjat förbereda för detta. Det första intrycket man fick av skolan var nedsläpade – uteplatserna var dåliga, nedslitna och praktiskt taget sterila. I gången närmast utsidan stod ett antal bokskap, där dörrarna hängde på trasiga gångjärn.

Men att öppna dörren från korridoren skulle byggas ut och att man hade börjat förbereda för detta. Det första intrycket man fick av skolan var nedsläpade – uteplatserna var dåliga, nedslitna och praktiskt taget sterila. I gången närmast utsidan stod ett antal bokskap, där dörrarna hängde på trasiga gångjärn.

Barnen hade gjort dekorationer, skulpturer, statyer, väggmålningar, mattor, illustrerade dikter, kollage och fotografier som prydde skolans interiör

ren och komma in i skollandskapet var nästan som att komma in från öknen till Edens lustgård. På insidan var skolan nämligen mycket tilltalande och inbjudande. Färgerna var starka men samstämda. Barnen hade fått sätta sin prägel på miljön på ett sätt som visade att det fanns både kvalitativa tankar och kunskaper bakom detta. Delvis berodde detta på att skolan hade anställt en professionell konstnär som i konstämnet arbetat tillsammans med barnen. De hade gjort mängder av teckningar, bilder, dekorationer, skulpturer, statyer, väggmålningar, mattor, illustrerade dikter, kollage och fotografier. Det var uppenbart att detta

var en flerkulturell skola; konstnärliga produktioner och teman speglade flera olika konventioner och kulturer; och det fanns hänvisningar till många olika länder. Man möttes av många budskap som vittnade om glädje och sorg och om olika aspekter av det svåra men utmanande liv som barnen hade levt och levde.

Allt rymde en avsikt – det var vackert, eggande och provocerande. Man kunde inte låta bli att reagera på allt detta. Det skapade en speciell sinnesstämning som var fylld av förundran, melankoli, sorg, glädje och inte minst tillit och respekt. Än mer överraskande var att alla dessa ytringar fick vara ifred, det fanns inga tecken på att något hade förstörts, ritats eller sprejats på. Barnen hade fått sätta sin stämpel på skolan, den var deras. *En vacker omgivning gör tillvaron meningsfull. Det som vi arbetat med, vännar vi oss.*

Den sociala miljön

All personal på skolan hade ansvar för den sociala miljön. Ingen vuxen fick vara vittne till oacceptabla situationer utan att gripa in. Alla vuxna skulle bry sig om, vara direkta gentemot och förhålla sig positivt till så många barn som möjligt under dagens lopp, i och utanför klassrummet, under lektionerna och på rasterna. Det slagsmål jag blev vittne till vid mitt första besök var ett exempel på detta. En vuxen som engagerade sig i en mycket komplicerad situation; det hade nog varit enklare att låta det hela vara. Jag iakttog dem båda efteråt, de satt och höll i varandra, diskuterade och var i färd med att lägga händelsen bakom sig.

Jag följde rektorn runt på skolan. Till och med hon, som inte undervisade, kunde namnen på förvänavärdt många av barnen när hon med ett leende hälsade på dem, kom med en kommentar eller bara frågade hur det stod till. En annan aspekt av detta var relationen mellan kollegerna på skolan. Det var inte ett alldeles lätt ställe att arbeta på, man kunde snabbt bli "avklädd" här. Av och till visse enskilda lärare inte hur de skulle ta itu med en sak, de kunde vara utbrända och ha lust att helt utesluta en elev från skolan. Men då ställde kollegerna upp med vägledning, avlastning eller en annan modan om att ta ledigt resten av dagen.

Även relationen mellan barnen präglades av en liknande respekt, och från skolans sida tränade man dem på detta. Man lade olika situationer till för att de skulle kunna möta varandra på ett sätt som gjorde att de kunde behålla respekt för varandra. *Att jag bryr sig om andra är ett sätt att få andra att också bry sig om mig – och då skadar vi inte varandra.*

Undervisningen

Satsningen på kontakten med familjerna samt på den fysiska och sociala miljön är på sätt och vis en del av den pedagogiska verksamheten, samtidigt som detta skapar en ram och förutsättning

för att undervisningen ska fungera. Från skolans sida använde man sina resurser främst till att i så stor utsträckning som möjligt ha två lärare närvarande i klassrummen. Forskningen kring tvålärarsystemet visar att det är något som är svårt att få att fungera i praktiken. Det vanligaste problemet är att två vuxna helt enkelt inte fungerar tillsammans som en enhet. Det brukar i stället vara så att en av dem är aktiv, medan den andre mera fungerar som assistent (Dalen, 1984).

I den undervisning som jag observerade, fungerade detta tvålärarsystem mycket bra. Lärarna verkade arbeta utifrån en gemensam modell och med ett gemensamt mål, vilket innebar att de reagerade på ett likartat sätt gentemot eleverna. Båda var aktiva och hade en stödjande attityd mot barnen. Undervisningen var varierad, och man växlade mellan individuell arbete och gemensamma aktiviteter. Arbetsuppgifterna var krävande och rymde utmaningar, samtidigt som de utformades på olika sätt och på olika nivåer beroende på intresse och förmåga. Lärarna var koncentrerade och aktiva i förhållande till varje enskilt barn; de förbisåg ingen. Samtidigt var de lugna och närmast försiktiga. De pratade med låg röst, och de var bestämda och konsekventa. Rättningar och korrigeringar gjordes alltid i närkontakt med respektive elev, ansikte mot ansikte. Det förekom inga kollektiva rättningar eller tillsägelser. Standard-svar på frågor om hjälp var: Hur skulle du vilja göra detta? Vad tror du själv?

Elever som visade upp sina resultat fick alltid först möta en positiv verbal reaktion, en klapp på kinden eller axeln

samt ett leende eller en nickning. Där efter kunde det komma några mer kritiska frågor och uppmaningar. Eleverna hade inarbetade rutiner för hur de skulle bete sig i klassrummet och för hur de skulle lägga upp sitt individuella arbete. De alla flesta elever arbetade aktivt med de uppgifter de fått sig tilldelade. Många av dem ägnade ganska lång tid åt att prata med de andra barnen, prata om andra saker än skolarbetet eller bara strosa omkring. Lärarna menade en del av förklaringen till detta var att man mer än med "vanliga" svenska elever måste skapa balans mellan krav, disciplin och ordning. Dessa barn behövde större utrymme för egen aktivitet, och det utrymmet var en förutsättning för att de skulle få tid till och bli intresserade av det de skulle lära sig. Denna arbetsmodell gjorde det möjligt för de elever som hade ganska stort behov av hjälp och stöd att vara kvar i klassrummet tillsammans med sina klasskamrater, utan att detta uppfattades som eller var avsett att vara något speciellt.

Relationen mellan eleverna var sammanfattat, men det grundläggande klimatet var accepterande och inkluderande. I en klass var klimatet fredligt; där sade alla adjö på eftermiddagen med att ge lärarna en kram. I en annan klass förekom det våldsamerhet mellan tre av pojkarna. De slog uppprepade gånger varandra med knytnävarna, och det var sällan som lärarna kunde förhindra det. De visste om att det skedde, de var införstådda med vilka barn som var inbegripna i detta bråk. De arbetade mer i det tysta och enskilt med var och en av eleverna för att få dem inresserade av skolarbe-

ret och få dem att sluta med den stenhårda fysiska maktövning som de använde sig av i sitt umgänge med varandra.

Samtalen med lärarlagen (i klasserna) gav en bild av en skola där diskussionerna om arbetsmetoderna var mycket levande. Att kunna arbeta tillsammans

Denna skola uppvissade en pedagogisk nivå som tillhör det yppersta jag någonsin upplevt

med en erfaren lärare var nästan en förutsättning för dem som var nyanställda.

Inom lärlagen diskuterade man kontinuerligt varför man agerade som man gjorde under lektionerna. Man pratade om vilka effekter olika insatser gav och tog upp tänkbara alternativa handlings-sätt och konsekvenser. Enligt lärarna själva var denna diskussion med kolleger den viktigaste formen av fortbildning och utveckling för att man skulle kunna arbeta på just denna skola.

Man gav specialundervisning både i och utanför klassen. Det var svårt att avgöra hur många barn som borde få särskilt stöd, men en bedömning var att det rörde sig om 75 procent. Personalen var föga intresserad av vilka orsakerna kunde vara till svårigheterna; man brukade förklara det med hänvisning till barnens

marginalsituation i det svenska samhället och till deras livserfarenheter. Det viktigaste var att barnen var i behov av stöd.

Man ansåg generellt att de allra flesta eleverna då och då hade behov av extra stöd, men få av dem fick detta. De som kom i åtnjutande av särskilt stöd var de barn som utmärkt sig speciellt mycket, men de fick inte sådant stöd kontinuerligt under hela året. Klasslärarna och specialpedagogen bestämde tillsammans vem som skulle få specialundervisning under vilken tid, och de samordnade uppläggen och innehåller. Man erbjöd i första hand specialundervisning till elever som hade omfattande lässvårigheter, språk- och/eller talproblem. Att den försiggick utanför och inte i klassen föranledes av arten av de problem som man skulle arbeta med; behov av en lugn situation och krav på att träna högläsning (som kunde störa andra) är exempel.

Den specialundervisning jag besökte var välplanerad, hade en bra struktur och genomfördes med en insats från lärarnas sida som var imponerande. Man skapade ett engagemang som jag måste säga var anmärkningsvärt stort. Barnen gladdes över det de fick vara med om, och de verkade ha stort utbyte av dessa lektioner. Om jag ska lyfta fram ett centralt drag i mina observationer av undervisningen, blir det med följande formulering: *aktiva elever lär sig, och det kräver aktiva lärare.*

Diskussion

Jag fick uppleva en skola där alla elever var inkluderade i gemenskapen, där man lade ner ett synnerligen stort arbete på

att skapa en social gemenskap och där man ägnade stor energi åt att för de enskilda barnen utforma utmaningar som var anpassade efter deras förmåga, intresse och anlag. Min bedömning, som baseras på flera decenniers erfarenheter av pedagogiskt arbete, är att denna skola uppvissade en pedagogisk nivå som tillhör det yppersta jag någonsin upplevt. Tillsammans med mina inspektörskollegor försökte jag hela tiden förhålla mig kritisk till denna uppfattning, skjuta den i sank och avslöja eventuella myter – utan att lyckas. Efter mitt besök har jag naturligtvis fått klart för mig att många andra känner till denna skola och har bekräftat att det intryck jag fick verkligen stämmer.

Märkligt nog såg jag ingenting på denna skola som jag inte mött någon annanstans, men jag har sällan sett så mycket kvaliter på en enda gång och i samma institution. Alla de fyra centrala element jag lyft fram i det föregående verkade fungera som en helhet, och de drog alla åt samma håll: skolan skulle vara till för alla elever.

Den fråga jag ställer mig är den följande. Varför är denna skola så framgångsrik, när många av de andra skolor jag inspekterade hade svårt att klara av krav som närmast var bagatellartade i förhållande till vad man i ”min” skola hade att arbeta med, i synnerhet som dessa andra skolor utifrån normala tankegångar hade klart bättre förutsättningar för att klara av de utmaningar de stod inför? Jag kan inte gå in på alla aspekter som kan förklara den pedagogiska kvaliteten jag iakttog, men jag ska lyfta fram några av de faktorer som jag anser vara av

betydelse som förklaring till resultatet.

Heterogenitet

Ett viktigt drag hos den skola jag skriver om är att förväntningar om ”genomsnittseleven” inte gällde där. Det skulle inte gå att driva denna skola på ”vanligt” sätt; det skulle skapa kaos och vantrivsel tillsammans med alla de negativa reaktionsmönster från elever, närmiljö och lärare som vi känner alltför väl till. På de andra skolor som jag inspekterade fungerade föreställningen om den normala eleven och den normala bakgrunden som en uppenbar, etablerad sanning och premiss som inte kunde ifrågasättas. Där fick sådana elever specialundervisning som inte skulle ha fått det på ”min” skola. Gränsen för när särskilda behov blir aktuella är med andra ord betydligt lägre när heterogeniteten minskar. En stor del av specialundervisningen genomfördes också utanför klassrummet, och på så vis segregerades en grupp elever från resten av gemenskapen, utan att detta behövde leda till en bättre eller mer anpassad undervisning.

Den stora variationen beträffande kultur, språk, intressen, bakgrund och förutsättningar blir snabbt en styrka, eftersom i princip alla är olika och speciella. Utmaningen handlar om att skapa en social och kulturell gemenskap utifrån all denna individualitet och heterogenitet, samtidigt som individualiteten är något vi måste leva med och som vi till och med måste utveckla än mer. Barnen på denna skola behövde med andra ord gemensamma rammar för sina individuella egenskaper och sin kultur. Därför måste man prioritera gemenskapen och inklu-

dera så många som möjligt i denna. *Heterogeniteten tvingar med andra ord fram alternativa och inkluderande arbetsformer.*

Vid några av de andra skolor som jag besökte var i varje fall en del av personalen inriktade på att homogenitet i elevgrupperna var en förutsättning för att man skulle kunna utforma en pedagogisk planering med kvaliter. Man hade i betydligt större utsträckning fokus på individuella prestationer och ägnade mindre energi åt att skapa en gemenskap, något man inte upplevde som speciellt viktigt. Genom att skilja på eleverna och genom att nivå placera dem ville man skapa en bättre grund för individuella prestationer.

Homogeniteten rymmer dessutom ett problem, nämligen att grupperna endast kan göras mer homogena genom att man flyttar bort minst en elev till. Grupp-sammansättningen kommer därmed att vara en faktor och ett problem som egentligen aldrig blir löst, innan man får grupper som bara består av en elev i taget.

Heterogenitet skapade ett annat handlingsutrymme för personalen på ”min” skola, något som man har accepterat och utnyttjat. Det fanns en starkt rationell grund för detta. Personalen insåg att detta var nödvändigt för att barnen överhuvudtaget skulle få någon undervisning och lära sig något. De accepterade redan från början både heterogeniteten och den filosofi den rymmer – det gick inte att komma förbi detta. Om man hade löst uppgifterna som på en vanlig svensk skola skulle praktiskt taget samtliga elever fått specialundervisning och då skulle

den sociala gemenskapen inte fungera. Annorlunda och kanske inte så provocerande uttryckt, var personalen övertygad om att en traditionell lösning inte skulle fungera, och därför letade man efter olika alternativ (vilka hade utvecklats under årens lopp).

Vid många andra skolor upplevde jag att det var lärarna som inte gav sitt stöd åt de grundläggande värderingar som ska styra den svenska skolan; de satte andra värden framför det att vara en del av gemenskapen. De värderingar som vanligtvis kom till uttryck var att ämneskunskaper och ämnesprestationer var det viktigast. Därmed har vi ett uttryck för en traditionell konflikt mellan hänsynen till ämneskunskaper och hänsynen till det sociala livet. För lyckas så bra som möjligt använder man sig av specialundervisningen som ett redskap för differenciering och homogenisering. Under täckmantel av behovet av specialundervisning gör man sig av med elever som har de sämsta ämnesmässiga förutsättningarna. Det är i det sammanhanget viktigt att påpeka att en stor del av den utbildningspolitiska retoriken och pedagogiken legitimerat detta sakernas tillstånd genom att skicka otydliga signaler om vad som är viktigt i skolan och det arbete som utförs där. Framför allt under de senaste åren har debatten om de elever som har särskilda behov fått en utformning och ett innehåll som legitimerar speciallösningar utanför klassens och klassrummets ram.

Pedagogisk debatt

På den speciala skolan jag beskriver kunde jag också iakta en stark pedagogisk

miljö och en aktiv pedagogisk debatt. Det påminner mig om ett forskningsarbete inom förskolan från 1970-talet. Den slutsats man drog utifrån de kriterier för kvalitet man använde sig av var att det daghem som kunde uppvisa den mest levande pedagogiska debatten också var det bästa daghemmet. Det fram-

Personalen hade en grundläggande förståelse av varför de gjorde vissa saker och vad de ville uppnå

gick inte vad som var orsak och vad som var effekt, men att det fanns ett samband mellan de två variablerna på ”min” skola var utifrån mina observationer uppenbart. Det jag också lade märke till, och fick information från personalen om, var att det ständigt fördes diskussioner omkring det arbete de utförde. Efter-som de ofta arbetade tillsammans, hade de goda utgångspunkter för att diskutera det som hände i klassen och för att utvärdera sina strategier och åtgärder i konkreta situationer. Jag såg att man ständigt förde diskussioner om sådant, något som ibland kan vara tröttrande och göra att man ledsnar på både arbetet och kollegerna.

Vad handlade diskussionerna om? De flesta på skolan hade ingående kunskaper om barnen och vilken deras situ-

ation var. De hade analyserat såväl relationen mellan flyktningar och invandratrarna som förhållandet till det svenska samhället. De visste vad barnen på skolan hade för problem, och de hade också tåmligen klara uppfattningar om vad barnen behövde. Det diskussionerna enligt min uppfattning i stor utsträckning handlade om var vad man kunde göra för att barnen skulle trivas, bli en del av en social gemenskap och utveckla den kunskap de behövde för att fungera med de flesta andra i det svenska samhället. Det som var anmärkningsvärt var att de inte hade svaret på detta, men att de hela tiden sökte efter bra svar. Personalen på denna skola hade en grundläggande förståelse av varför de gjorde vissa saker och vad de ville uppnå. Man diskuterade hela tiden vad som borde göras och man var villig att pröva nya idéer för att uppnå sina mål. Diskussionen handlade om de pedagogiska frågorna och om undervisningen, och ingen lösning var slungad. Jag ska använda mig av den norske filosofen Hans Skjerveims åtskillnad mellan det praktiska och tekniska för att illustrera och aktualisera den situation jag beskriver. Skjerveims (1992) huvudsakliga poäng är att man för vissa problem kan hitta lösningar som fungerar gång efter gång. Han kallar detta för tekniska lösningar, och många av dem kommer att leda till de avsedda effekterna. Praktiska problem är emellertid enligt hans uppfattning mycket komplexa och kräver djupgående kunskap och förståelse. Den typen av problem kan aldrig lösas en gång för alla, och man vet aldrig om den lösning som fungerade i en viss situation också kommer att fungera

i en annan. Det han kallar praktiska utmaningar kräver alltså komplicerade såväl intellektuella och teoretiska som praktiska insikter och hänsyn. Personalen på ”min” skola arbetade utifrån en uppfattning som innebar att undervisning var en praktisk och inte någon teknisk utmaning.

Som en sammanfattning av denna kortfattade presentation av en framgångsrik skola ska jag lyfta fram en grundläggande motsättning. Den handlar om att

en skola med så hög pedagogisk kvalitet som denna hamnar långt ner i den svenska statistiken över skolornas prestationer. Att en skola som tar kraver på människans okränkbarhet och individidens frihet och integrerar på allvar inte får en bättre bedömning är ett problem. Det beror på att man mäter skolornas prestationer med hjälp av betyg, inte utifrån det arbete som utförs och inte utifrån hur barnen lyckas. Härifrån ligger en verklig utmaning.

Översättning: Björn Nilsson

REFERENSER

- Dalen, M. (1984): *Søkelys på tolæresystemet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahlöf, U. (1967): *Skoldifferentering och undervisningsförlopp*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Haug, P. (1998): *Pedagogisk dilemma: Specialundervisning*. Stockholm: Skolverket
- Lpo (1994).
- Skjer vheim, H. (1992): *Filosofi og dømmekraft*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SOU 1974:53. Skolans arbetsmiljö.

Ny litteratur

Skolan och de kulturella förändringarna

Lars Gustaf Andersson,

Magnus Persson, Jan Thavenius 1999

Lund: Studentlitteratur

■ Vi har en gammal skola i en ny tid. Det är en av de röda trådarna i denna innehållsrika bok som diskuterar just kulturella förändringar och vad dessa innebär i och för skolan. Perspektivet är kulturanalytiskt, det vill säga skolan och undervisningen betraktas som skapad, alla företeelser i skolan kan och bör ses i ett större sammanhang – inget kan tas för givet. Författarna tar upp begreppen kultur, kulturell identitet och kulturella värderingar i ljuset av aktuell forskning och debatt, samt ställer några tydliga frågor till dagens skola: Vad är det för kulturbegrepp man finner i dagens skola? Vad får det för konsekven-

ser, om man ser kunskap som förändring? Vilka är för- och nackdelarna med att den moderna skolan i så hög grad är en del av den vetenskapliga kulturen?

Två världar.

Samarbetet mellan barnomsorg och socialtjänst.

Lene Lind, Birger Mosholt, Elsebet

Schultz 1999

Stockholm: Runa

■ Socialtjänst och barnomsorg utgår från olika yrkeskulturer och arbetssätt. Detta kan skapa onödiga hinder för samarbetet, framför allt när det gäller familjer med psykiska och sociala problem. Syftet med denna bok är att visa på hur ett framtida samarbete skulle kunna utformas så att inte föräldrar och barn kommer i kläm. Författarna försöker

synliggöra problematiken, bland annat genom att diskutera glidningen mellan "hjälp" och "straff" inom den sociala omsorgen, och föreslår konkreta lösningar på samarbetsvärigheterna, till exempel i form av handlingsplaner. Författarna kommer från Danmark och texterna är översatta av Per Larsson och Camilla Sjögren.

Banden mellan oss. Ett socialpsykologiskt perspektiv på lärare-elevrelationen

Jonas Aspelin 1999

Stockholm/Stehag: Symposion

■ Med *Banden mellan oss* vill Jonas Aspelin fylla en lucka i litteraturen om skolans sociala liv genom att behandla lärarens och elevens sätt att kommunicera med varandra och känslornas betydelse i kommunikationen. Hans avsikt är att utveckla ett socialpsykologiskt perspektiv på lärare-elevrelationen och han genomför detta genom att varva teoretiska reflexioner med empiriska studier

av kommunikationssituationer i klassrum. I det avslutande kapitlet beskriver han de pedagogiska implikationerna av sin förståelse, i vad han kallar en "relationsmedveten pedagogik".

Behag och begär. Kulturella perspektiv på kroppens, intimitetens och sexualitetens transformationer

Lena Gerholm (red.) 1999

Stockholm: Carlssons

■ Kroppen som kulturellt uttryck har uppmärksamats alltmer inom kulturanalytiskt orienterad forskning under senare år. I denna volym betraktar och analyserar fem författare kvinnors kroppsliga praktiker. De är inspirerade av feministisk teori och tonvikten ligger på kvinnor som befinner sig i skarven mellan två kulturer; i vardagsstäl så kallade "invandrare" eller minoritets-kulturer. Exempelvis skriver Ann Frisell Ellburg om syrianska kvinnor i Sverige som skönhetsopererat sina näsor – en

artikel som för övrigt publicerats i *LOCUS* 3/97 – och Lena Olsson om vad kjolen betyder som identitetsskapare och "gränsvakt" för finländska zigenare. Syftet med boken är dels att skapa förståelse för de mångbottnade motiv som ligger i grunden för sådana kroppspraktiker, dels att diskutera de subtila sambanden mellan kropp och samhälle.

Kulturens asplöv

En idéskrift från sekretariatet för Arbets-

gruppen Kultur i skolan 1998

Stockholm:

Arbetsgruppen Kultur i skolan

■ Kulturen i skolan ska stärkas. För att utveckla en strategi för denna satsning tillsatte regeringen 1995 en arbetsgrupp inom Kulturdepartementet, som fick i uppdrag att behandla tre teman: skolan som kulturmiljö, kulturarbete i undervisningen samt delaktighet och eget skapande. I *Kulturens asplöv*, som sammanställts av arbetsgruppens sekreterare Hasse Hansson och Agneta Sommansson, redovisas erfarenheter

man gjort vid olika stationer på "vägen". Man diskuterar förhållandet mellan samhällets kulturpolitik och skolan, och lyfter fram olika projekt som syftar till att bryta skolans konventionella arbets-sätt för att i stället ta fasta på elevernas skapande. Bland dessa initiativ finns exempelvis Ulla Linds och Kersti Hasselbergs forskningsprojekt om elevers bilder som pågår vid Lärarnäskolan i Stockholm och Konstfack.

Migrän och spännings-huvudvärk hos barn och tonåringar

Bo Bille, Bo Larsson,

Jane Carlsson 1998

Lund: Studentlitteratur

■ Ett av de vanligaste hälsoproblemen bland barn och unga är migrän och spänningshuvudvärk. Då och då kommer rapporter om att sådana symptom ökar i omfattning, vilket anses bero på att stressen ökar i de ungas tillvaro. Särskilt ofta drabbas flickor. I denna bok presenteras nyare medicinska forsk-

ningström om såväl orsaker till symtomen som behandlingsmöjligheter.

En annan skola – elevers bilder av skolan som kunskapsrum och social arena

Ulla Lind, Gunnar Åsén (red.) 1999

Stockholm: HLS förlag

■ Hur ser eleverna på sin skola? Vad skulle de vilja ändra på? Inom forskningsprojektet "Elevers bilder av skolan" ställs sådana frågor till barnens egna bilder. Forskarna har samlat elevbilder från skolans olika stadier, från lågstadiet till gymnasiet. (Se *LOCUS* 2/98 där Ulla Lind skrev om projektet.) I denna volym analyserar sex skribenter delar av det stora materialet ur olika infallsvinklar. På vilket vis fungerar bilderna som språk och som dokument om de ungas liv? Och hur kan bilder användas i skolan för att föra ett fördjupat samtal med eleverna och stärka deras yttranderätt? Boken vänder sig till lärare, bildpedagoger, och till alla som intresserar

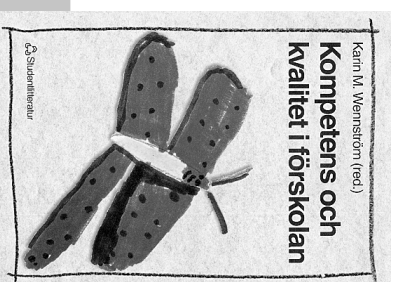
sig för elevernas tillvaro i dagens skola.

Kompetens och kvalitet i förskolan

Karin M. Wennström (red.) 1999

Lund: Studentlitteratur

■ Hur kan man skapa möjligheter och utrymme för reflexion i pedagogyrket? Om detta, fast med en mycket konkret utgångspunkt, handlar boken *Kompetens och kvalitet i förskolan*. Forskare och praktiker skriver om ett utvecklingsarbete vid föräldrakooperativet Fjärilen, där kretslopp var det innehållsmässiga temat. Arbetet analyseras och utvärderas ur ett brett perspektiv, där bland annat begrepp som kompetens, kvalitet och professionalism diskuteras ingående. Utvecklingsarbetet kräver tid, mod och handlingsutrymme, men är verkligen värt besväret, anser författarna. Boken är tänkt att vara en inspirationskälla till såväl studerande som yrkesverksamma som vill pröva nya former för att synliggöra och fördjupa sin kunskap.

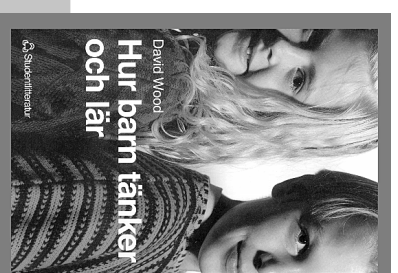

Hur barn tänker och lär. Tankandets utveckling i ett socialt sammanhang.

David Wood 1999

Lund: Studentlitteratur

■ David Woods bok om kognitiv utvecklingspsykologi utkom första gången på svenska 1992 och utges nu i en delvis omarbetad upplaga. Under rubriker som "Bilder av barndomen och hur de återspeglas i undervisningen" och "Finns det stadier i utvecklingen?" presenterar författaren olika teorier om barns utveckling under skolarén, exempelvis Piagets, Skinners och Vygotskijs. Barns språkutveckling, läs- och skrivförmåga samt utvecklingen av det matematiska tänkandet tas upp. Jämfört med den tidigare svenska upplagan är det i synnerhet kapitlet om matematiskt tänkande som omarbetats. Många exempel ges från klassrumssituationer. David Wood är professor i psykologi i Nottingham, England, och originalet utkom 1988. Boken är översatt av Björn Nilsson.

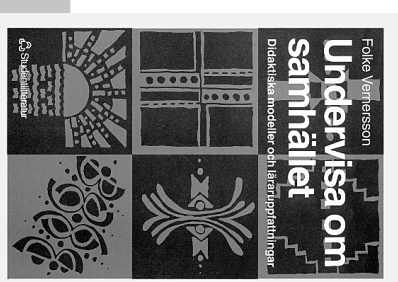

Undervisa om samhället. Didaktiska modeller och läraruppfattningar.

Folke Vernerström 1999

Lund: Studentlitteratur

■ Allt oftare talas om lärares vilja och möjlighet till reflektion över det egna arbetet. *Undervisa om samhället* kan vara en utgångspunkt för samtal om arbets sätt utifrån pedagogisk erfarenhet. Här ligger tyngdpunkten på lärares tankar om samhällsundervisningen. Författaren, som är lärarutbildare, utgår från en enkät med praktiskt verkssamma pedagoger och visar hur de i samspel med sina elever väljer undervisningsformer och arbets sätt. Boken tar upp frågor om inläring, kunskaps syn, lärarprofessionalism och så kallad tyst lärläro kunskap. I sitt förord vänder sig författaren direkt till lärarstuderande med tips om hur innehållet kan användas som förberedelse för klassrumssituationer.

Lärandets ekologi. Villkor för elevers ut- veckling

Bernt Gunnarsson 1999

Lund: Studentlitteratur

■ Bernt Gunnarssons doktorsavhandling från 1995 handlar om en grupp "besvärliga" pojkar – högstadiееelever – som flyttats från den vanliga skolan, till ett så kallat skoldaghem där Gunnarsson arbetade som speciallärare. Han tog dem på allvar, lät dem berätta om sina erfarenheter av skolan och utgick från deras tankar för att skapa en skolsituation som de kunde använda för att växa. Varför hade inte detta varit möjligt redan i den "vanliga" skolan? Vad är det som sker med elever, deras föräldrar och lärare när skolan inte tar hänsyn till elevernas behov? *Lärandets ekologi* är en bearbetning av avhandlingen. Det centrala temat är lärandeprocessen och lärandets grundläggande villkor, och möjligheten att skapa en skolmiljö där alla elever har chans att utvecklas.

Lärandets grogrund. Perspektiv och förhåll- ningssätt i förskolans läroplan

Ingrid Pramling Samuelsson

och *Sonia Sheridan 1999*

Lund: Studentlitteratur

■ Förskolans läroplan Lpfö-98 är på många sätt en milstolpe. Den ger riktlinjer för vad barn ska ha möjligheter att lära i förskolan och på vilka värderingar det pedagogiska arbetet ska vila. Men hur ska läroplanen omsättas i det praktiska arbetet? Det blir en ny utmaning för personalen på barnstugorna. Denna bok som skrivits på uppdrag av Skolverket är tänkt att vara ett komplement till läroplanen, en exemplifiering och problematisering av den. Författarna är båda förskollärare men också forskare i pedagogik. De lyfter fram barns lärande utifrån ett perspektiv på barn som kompetenta och vetgiriga, och diskuterar hur förskolan kan stödja, stumulera och utmana barnens egna läroprocesser.

AKTUELLA AVHANDLINGAR

Claesson, Siwa 1999

"Hur tänker du då?": empiriska studier om relationen mellan forskning om elevuppfattningar och lärares undervisning
Diss. Göteborg: Univ., Institutionen för pedagogik och didaktik
Göteborg studies in educational sciences; 130

Hensvold, Inger 1999

Erfara lärande: i en PBL-upplagd förskolläroplanutbildning
Lic.-avh.
Stockholm : Lärarhögskolan, Institutionen för pedagogik

Karlsudd, Peter 1999

Särskolebarn i integrerad skolbarnomsorg
Diss. Lund : Univ.
Studia psychologica et paedagogica. Series altera; 142
Malmö: Institutionen för pedagogik, Lärarhögsk.

Lagergren, Lars 1999

Svensk motorcykelkultur
Diss. Linköping: Univ.
Linköping studies in arts and science; 192
Eslöv: B. Ostlings bokförl. Symposion

Lundgren, Mats 1999

Den kommunala förvaltningen som rationalistiskt ideal: en fallstudie om styrning och handlingsutrymme inom skola, barnomsorg och miljö- och hälsoskydd
Diss. Uppsala: Univ.

Parczyk, Ing-Marie 1999

En skola för andra: minoritetselevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan
Stockholm: HLS, Studies in educational sciences ; 17
Diss. Stockholm : Univ.

Runesson, Ulla 1999

Variationens pedagogik: skilda sätt att behandla ett matematiskt innehåll
Diss. Göteborg : Univ.
Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis

Söderlind, Ingrid 1999

Barnhem för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920
Diss. Linköping: Univ. Linköping studies in arts and science; 188
Stockholm: Stockholmia

LOCUS nr 2/99 - årgång 11

LOCUS utkommer med fyra nummer per år och utges av Centrum för Barn- och ungdomsvetenskap vid Lärarhögskolan i Stockholm. ISSN: 1100-3197.

Redaktion

Ansvarig utgivare: Eskil Franck. *Redaktör:* Tilda Maria Forselius. *Adress:* Lärarhögskolan i Stockholm, Centrum för Barn- och Ungdomsvetenskap, Box 34103, 100 26 Stockholm. *Telefon:* 08-737 55 85. *Telefax:* 08-737 56 94. *E-post:* Locus@lhs.se. *Besöksadress:* Konradsberg, Gjörwellsгатan 16 A. *Redaktionskommitté:* Bengt-Erik Andersson, Tilda Maria Forselius, Britta Jonsson, Kajsa Ohrlander.

Form och produktion

Grafisk form: Emelie Bernhard. *Sats & tryck:* T-Tryck, Stockholm 1999. *Fotograf* sid. 3: Anna Molander, sid. 5: Hasse Hedström.

Prenumeration

Prenumerationen kostar 200 kr/år inklusive porto, enstaka nummer 50 kr plus porto. Beställ från: Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala. *Telefon:* 018-36 55 66. *E-post:* Locus@lhs.se